

BURSA'DA DÜNDEEN BÜGÜNE TASAVVUF KÜLTÜRÜ

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	86561
Tas. No:	297.7 Bip.0

BURSA KÜLTÜR SANAT VE TURİZM VAKFI YAYINLARI
BURSA KİTAPLIĞI: 11

ISBN
975- 7093 – 09 - 02

Birinci Basım
Kasım 2002

Yayıma Hazırlayan
Ramis Dara

Kapak- Sayfa Tasarımı
Ömer Yıldız

Baskı
Graphis Matbaa
Yüzyıl M. Matbaacılar Sitesi,
1. Cadde No: 139 Bağcılar/ İstanbul
Tel: (0212) 629 06 07

BURSA KÜLTÜR SANAT VE TURİZM VAKFI
Açık Hava Tiyatrosu Yanı, Kültürpark - Bursa
Tel : 0224 - 234 49 12 (3 hat)
Faks : 0224 - 234 49 11
E-posta: bkstv@bkstv.org

BURSA'DA UŞŞÂKİLER

Doç. Dr. Mahmut Erol KILIÇ

Giriş

Bilindiği üzere modernlik öncesi geleneksel toplumlarda dînin dikey bir epistemolojik süreç içerisinde ve kişisel gelişim teknikleriyle öğretildiği ezoterik merkezler olarak *tarikâtlar* aynı zamanda önemli birer sosyo-kültürel yapı oluştururlar. Geleneksel İslam toplumlarında da bu yapılar dünya-görüşünün oluşturulmasındaki hayatî etkileriyle hem ferdin ve hem de toplumun ilmî, dînî, iktisâdî ve sanatsal tavır alışlarının şekillenmesinden birinci derecede sorumlu olmuşlardır. Bu sebepten mesela Osmanlı gibi böylesi özelliklere sahip bir makro toplumsal yapıyı veya daha mikro düzeyde muayyen bir şehrindeki günlük hayatı incelemek istediğimizde tasavvuf düşüncesinden hiç yardım almadan salt toplumsal tarih veya iktisat tarihi verileriyle yetinirsek zihniyet dünyasını iyi tanıyamadığımız için yanlış sonuçlara ulaşabiliriz.

Şubelerinin fazlalığıyla kırk küsur koldan imparatorluğu kuşatan Halvetiyye tarikati gerek müntesiblerinin ve gerekse tekkelerinin sayısının toplam tarikâtlar arasındaki baskın konumundan dolayı en baş sırayı işgal eden önemli bir tarikattir. Bu tarikatin küllî bir tarihini çıkarmak konunun gerek coğrafi ve gerekse fikrî çeşitliliğinden dolayı zor olduğundan biz ancak kolları üzerinde uzmanlaşılabilceği kanaatindeyiz. İşte “Rûşenîlik” ve “Sivâsîlik” ile berâber bir şehir adına nisbet edilen üçüncü Osmanlı tarikati olan Uşşâkîlik; XVI. yüzyıl Osmanlısının “Uşşâk” şehrinde temelleri atıldıktan sonra zamanla İstanbul, Batı Anadolu ve Rumeli bölgelerine doğru yayılmaya başlayan Halvetiyye kollarından birisinin adıdır¹. Halvetiyye ana gövdesi içerisinde yapılan bir içtihadla kurulan bu tarikatin kurucusu Orta Asya’da, Buhara’da 880/1475 yılı civarında doğduğu tahmin edilen Şeyh Hüsâmeddîn Hasan Efendi’dir. Soyu Hz. Peygamberin torunu Hz. Hasan’a çıktığı için “şerif/seyyid” sayılmaktadır². Rivâyete göre babasının vefatından

¹ Mahmut Erol Kılıç, “Adını Uşşâk Şehrinden Alan Bir Osmanlı Tasavvuf Okulu: Pîr Hüsâmeddîn Hasan-ı Uşşâkî ve Uşşâkîlik”, 21. Yüzyıl Eşiğinde Uşak Sempozyumu, (25-27 Ekim 2001), Uşak, [Bildiriler], C. I, s. 435-450, İstanbul 2001.

² “Seyyidlik” gibi tesbiti problemlî bir konuda Hüsâmeddîn-i Uşşâkî’nin torunlarından bazı kimselerin Nakîbu’l-esrâf lık yapmış olmaları hiç bir şüpheye mahal bırakmayacak kuvvetli bir delil olmaktadır.

sonra bir müddet onun işini üstlenmek zorunda kalan genç Hasan Efendi bu hengâme içerisinde bir gün rüyasında “Şu kesret çarşısını bırak, Anadolu’nun en güzel beldelerinden Uşşâk şehrinde ikâmet etmekte olan Emir Ahmed Semerkandî’ye intisâb et ve gerçek huzûru bulman için uzlete çekil” hitâbına mâruz kalınca derhal gördüğü bu rüyanın izini sürmek üzere pederinden intikal eden bütün mîrâsı kardeşi Mehmed Çelebîye hibe ederek Orta Asya’dan Anadolu’ya doğru yolculuğuna başlar. Daha önceki zamanlarda “*Anadoluya git!*” mânevî işâretini alan tıpkı bir Muhyiddîn İbn Arabî, bir Evhadüddîn Kirmânî, bir Mevlâna gibi üstadlarının izinden o da bu diyâra doğru yolculuğa başlar. Bazı kaynaklar Anadolu’ya gelmeden önce onun Kübreviyye’nin Nurbahşiyye koluna müntesib bir kimse olduğunu söylerler ki şayet böyleyse bu tarikat kendisinden çok daha önce Bursa’ya gelmiş hemşehrîsi bir diğer sûfî şahsiyet Emir Sultan’ın da bağlı olduğu söylenen tarîkattir. Bu durumda “Uşşâkîlik”in bir bakıma Halvetîlik ile Nurbahşîliğin sentezinden doğmuş olduğu düşünülebilir. Nihayet şeyhini mânevî işâretle bu şehirde bulacak olan Hasan Efendi çok uzun süre onun yanında, Uşşâk şehrinde ikâmet ettiğinden dolayı da nisbesi artık “el-Buhârî”den “*sümme’l-Uşşâkî*”ye intikal edecektir. *Uşşâk* şehri Osmanlı idârî taksimâtında aslında *Hüdâvendigâr Vilâyeti* dâhilinde Kütahya Sancağına tâbi bir nâhiyedir. Yâni dolaylı da olsa Bursa vilâyet merkezine bağlıdır³. Daha sonra III. Murad’ın daveti üzerine İstanbul’a gelen Hüsâmeddîn-i Uşşâkî Kasımpaşa’ya yerleşir. 1001/1592 yılında 121 yaşında iken Hac dönüşü Konya’da vefat eder ve nâşî talebeleri tarafından İstanbul’a getirilerek Kasımpaşa’daki dergâhına defnedilir.

Seyyid Hüsâmeddîn-i Uşşâkî’nin Osmanlı entellektüel hayatına tesirlerinin iki koldan gerçekleştiğini tesbit ettik. Birincisi her biri aynı zamanda iyi birer âlim olarak da yetiştirilmiş olan çocukları ve torunlarından neş’et edecek olan “*Uşşâkîzâdeler*” denilen ilmiye âilesi aracılığıyla oluşan ve daha çok zâhir ilimleri merkezli olarak oluşan tesir alanı. Meselâ bu guruptan, Mekke kadısı Uşşâkîzâde Seyyid Abdülbâkî Efendi (ö.1090/1679); Nakîbu’l-eshrâfîlik, İstanbul kadılığı, Anadolu kazaskerliği ve iki kere de Rumeli Kazaskerliği vazîfelerinde bulunmuş Uşşâkîzâde Seyyid Abdullah Nesîb Efendi (ö.1139/1721); *Şakâyık Zeyli* üzerine yazdığı zeyli ile tanınan Uşşâkîzâde İbrâhim Hasîb Efendi (ö.1134/1722); Şâir Seyyid Vehbî Efendi (ö.1149/1736); Şeyhülislâm Yahya Tevfik Efendi (ö.1210/1795) v.b. gibi kimseler ilk göze çarpan isimler olmaktadır. İkincisi ise Pîr Hüsâmeddîn Efendi’nin geriye bıraktığı yüz küsur mânevî evlâdı, yâni halîfelerinden

³ Ancak Hüsâmeddîn-i Uşşâkî’nin bu şehirde yaşadığı yıllarda Uşak’ın bağlı olduğu Kütahya Sancağı müstakil olarak doğrudan Anadolu Vilâyetine bağlı iken onun vefatından kısa bir süre sonra (1653) Hüdâvendigâr Vilâyetine bağlanmıştır.

yayılan irşâd yolu aracılığıyla oluşan ve daha çok bâtn ilimleri merkezli tesir alanı. Her ne kadar bu “Uşşâkîzâde” âilesi ile Bursa şehri arasında ilmiye mesleği açısından kurulabilecek bir irtibat ayrı bir araştırmayı gerektiriyorsa da sırf bir örnek olarak biz Hüsâmeddîn-i Uşşâkî'nin büyük oğlu Uşşâkîzâde Seyyid Mustafa Efendi'nin (ö.1037/1628) müderrislikten kadılığa terfî ettikten sonra sırasıyla Halep, Kudüs, Medîne ve Selânik kadılıklarının ardından 1028/1619 tarihinde yedi ay kadar “Bursa Kadısı” olmasını hatırlatabiliriz. Tabi o kısa sürede Seyyid Mustafa Efendi'nin Bursa'da ne gibi ilmî faaliyetler yaptığını veya Bursa sosyal hayatını ilgilendiren ne gibi fetvâlara imzâ attığını şimdilik bilmiyoruz. Tasavvufî ilimler açısından Uşşâkîler'in genel tarihi ve esaslarını sürdürmekte olduğumuz bir çalışmada bütün detaylarıyla ele almakta olduğumuzu haber verip bu tebliğimizde söz konusu bu “tarikat”ın sadece Bursa şehrinin kültür tarihi içerisindeki şahıs ve müesseselerini tesbit etmeye çalışacağız. Bunu yaparken önce bu tarikatın bu şehirdeki önemli şahsiyetlerinin biyografilerini beş dönem hâlinde çıkarmaya çalışacak ardından da bu tarikatın kullandığı mekânları incelemeye çalışacağız. Kaynaklarımız tasavvuf tarihi bilim dalının kullandığı çok çeşitli kaynaklar: Dîvânlar, risâleler, menâkıbnâmeler, mektuplar, silsileler, icâzetnâmeler, şifâhî kültür, mülâkatlar v.b. gibi tarikat içi kaynaklar ile arşiv vesîkaları, şehir tarihi kitapları, genel tarih kitapları, ansiklopediler v.b. gibi tarikat dışı kaynaklardan oluşmakta.

Bursalı Uşşâkiyye Ricâli

I. Devre Bursa Uşşâkîleri: Pîr'in Üç Bursalı Halîfesi ve Subhî Efendi.

Pîr Hüsâmeddîn-i Uşşâkî'nin -bizim esas ilgi alanımız olan- bâtnî ilimlerdeki tesirlerinin Bursa şehri ile irtibatını araştırmaya başladığımızda ilk önce bu tarikatın farklı zaman dilimlerinde ve farklı kollardan müteaddit kereler bu şehre giriş yapmış olduğunu tesbit ettik. İlk tohumlarının Hüdâvendigâr vilâyetinin Kütahya sancağının Uşşâk nâhiyesinde atıldığını söylediğimiz bu mektebin tabir câizse ilk me'zûnlarının mufassal bir listesine⁴ göz attığımız zaman Hüsâmeddîn Efendi'nin yetiştirmiş olduğu yüz küsur halife içerisinde üç tanesinin doğrudan Bursa'lı olduklarını

⁴ Ahmed Muhyiddin, *Tomâr-ı Kebir*, vr. 93. (Bu kıymetli tek nüsha eser Misbah Erkmenkul'un mülkü olup malesef kendisinden kullanmak üzere alan bir kişi tarafından on yıldan beri geri iade edilmemiştir.) Ayrıca bkz. Mahmut Erol Kılıç, “*Yedi Tepeli Şehrin Tekkeleri ve Muhyiddin Efendi'nin Tomâr-ı Tekâyâsı*”, İstanbul Armağanı, III, s. 259-274, İstanbul, 1997.

gördük: *Şeyh Hasan Dede el-Bursevî, Şeyh Ömer Halife el-Bursevî, Şeyha Fatma Hâtun el-Bursevî*. Ne var ki bu zatlar hakkında isimlerinden başka daha fazla bir mâlûmata sahip değiliz. Sadece, farkedileceği üzere sonuncu halifenin bir “hâtun” kişi olduğu anlaşılmaktadır ve bu husus tarikat tarihinde “Kadın ve Şeyhlik” denilen bir probleme ilişkin Uşşâkilerin tavrını göstermesi açısından önemli bir belgedir. Adı geçen bu üç zâtın Hüsâmeddîn Efendinin halkasına Uşşâk, Bursa veya İstanbul’dan hangisinde dahil oldukları, nerede ikâmet ettikleri ve meslekleri hakkında maalesef bir bilgi sahibi değiliz.

Pîr Hüsâmeddîn Efendi’nin tarikatının günümüze kadar devam edeceği silsilenin kendisinden geldiği ve Bursalı Mehmed Tâhir’in (ö.1926) “*Pîr Hüsâmeddîn Uşşâkî hazretlerinin ehass-ı hulefâsından âlim ve ârif bir zât*”⁵ diye tarif ettiği Sâruhânî Memîcân Efendinin (ö.1008/1599) hayatı ve eserleri hakkında ise bir az daha fazla bilgi sahibiyiz⁶. İşte bu Memîcân Efendi, ölümünden on yıl önce yazmış olduğu *Metâlibu’s-sülûk fî beyâni’t-tarîki’l-meslûk* isimli eserinde Pîr Hüsâmeddîn Efendi’den hilâfet alır almaz kendisinin onu ilk olarak Bursa’ya vazifelendirdiğini söylemektedir ki bu husus Pîr’in daha başından beri bu şehir ile ilgilendiğini göstermektedir. Memîcân Efendi kendi ifâdeleriyle şöyle söylemektedir: “*Hazret-i nâmdâr ve pîr-i büzürgvâr Şeyh Hüsâmüddînü’l-Uşşâkî -eazzallahu’l-Hâliku’l-Bâkî-cenâb-ı velâyet-kabâblarının hizmetlerinden emr-i irşâd ile me’ûr ve belde-i Burûsâ’da -sânallâhu ani’n-nuhûs- ikâmet emrinde mecbûr oldukta...*”. Ancak metnin devâmında önceleri bu şehre geldiğine pişman olduğu görülecektir. Şöyleki “*Allah onu belâ ve musîbetlerden korusun*” diyerek hayır-duada bulunduğu bu şehrin insanlarının o dönemde kendisine fazla iltifât göstermemelerine şaşırır. Bursa halkının bu konulara rağbetinin zayıflığından şikâyet etmesi üzerine de şeyhi onun görev yerini değiştirecek ve kendi memleketi olan Saruhân (Manisa) iline tayin edecektir. Bundan sonra on yedi yıl Saruhân ilinde hizmet ettiğini söyleyen Memîcân Efendi arada Bursa’yı da ihmâl etmeyecek ve bazen bu şehre gelecektir. Sonunda ısrarlı çalışmalarının karşılığını alacak ve Bursa’ya yaptığı bu ziyaretlerden birinde (997/1588 yılının Safer ayındaki yedinci ziyâretinde) ilmiye sınıfından bazı kimselerin târikate girmeleri kendisini sevindirecektir⁷.

⁵ Bursalı Mehmed Tâhir, *Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli*, s. 28-29, İzmir 1324; a.mlf., *Osmanlı Müellifleri*, (tıpkıbasım) c. I, s. 89, Ankara 2000.

⁶ Mahmut Erol Kılıç, “*Manisa’lı Şeyh Memîcân-ı Sarûhânî (v.1008/1600) ve Eserlerinde Mesnevî’den Tesirler*”, I. Uluslararası Mesnevî ve Mevlevihâneler Sempozyumu, (19-21, Aralık 2001) Celal Bayar Üniv. Manisa.

⁷ “*Elhamdülillâh zümre-i ulemâdan bâzı ehl-i tevfiik dâhil-i silsile-i tarîk oldular*”. Bkz. Memîcân-ı Saruhânî, *Metâlibu’s-sülûk*, vr. 19, İst. Bel. Ata. Ktp. O.Ergin. nu. 822/2.

İlmiyyeden diye sosyal guruplarını tarif ettiği bu kimseler arasında Bursa'da kimler vardı bilmiyoruz ama Memîcân Efendi'nin halîfeleri listesine⁸ baktığımız zaman içlerinde en renkli sîmânın yine bir Bursa'lıya ait olduğunu görüyoruz. *Mehmed Ali Subhî* adındaki bu zât bizim tesbitimize göre aynı zamanda hakkında tafsîlatlı bilginin bulunduğu ilk Bursalı Uşşâkîdir.

Bütün kaynakların aslen Bursa'lı olduğunda ittifâk ettikleri Mehmed Ali (Subhî) Efendi Beyzâde Efendi'nin medresesinden mezun olduktan sonra Ağazâde'nin îadesiyle önce mülâzim ardından da kadı olur. Ancak daha sonra Pîr Hüsâmeddîn-i Uşşâkî'nin halîfelerinden Şeyh Memî Cân-ı Saruhânî'niye intisâb ederek tasavvuf yoluna girecek ve şeyhinin yanında halvet ve riyâzete başlayacaktır. Subhî Efendi şeyhine Bursa ziyareti esnasında mı bağlandı yoksa İstanbul'da mı bağlandı belli değildir. Ayrıca İstanbul'da o esnada hayatının son demlerini yaşamakta olan büyük-şeyh-efendi Pîr Hüsâmeddîn-i Uşşâkî ile de karşılaşmış olması kuvvetle muhtemeldir. Belki de ilk intisâbı Pîr Efendi'ye olup hilâfeti Memîcân Efendi'den olabilir.

Mehmed Ali Subhî Efendi aynı zamanda dönemin literatürüne girmiş usta şâirlerden birisidir. Babasının mahlâsı olan *Subhî*'yi kendisi de temellük etmiş ve Türkçe, Farsça ârifâne şiirlere imzâ atmıştır. Hatta Pîr Hüsâmeddîn Efendi'den on yıl önce vefat etmiş olan Latîfî'nin 953/1546 yıllarında kaleme almış olduğu Tezkire-i Şuarâ'sında Subhî Efendiye de yer ayırması onun daha genç yaşlarından itibaren tanınmış bir şâir olduğunun delilidir. Latîfî onu, tahsil hayatından tekâüd olmuş, sûfî meşreb, tecrîd mezheb, temiz yaratılışlı, doğru sözlü, düzgün îtikadlı, tahammüllü, iyi ahlâklı, halîm-selim, ne kadar kendisine ezâ edip alaya alsalar düşmanlık ve kin beslemeyen, ne kadar zorlasalar da yalan söylemeyen ve gybet etmeyen bir kimse olarak tanıtır. Şiiri her ne kadar şuerâ meydanında çok tutulmadıysa da uslûbunun usûle uygun olduğunu da belirtir ve şiirde beyitin başındaki kelimenin beyitin sonunda tekrarlanması sanatı olan *Reddü'l-acüz ale's-sadr*'la yazılmış bir gazelini onun şiirine örnek olarak nakleder. Yine onun;

"Benim mihrim ne tân eğer bilse ol mâh

Onuniçün var gönülden gönüle râh" beyitini şiirine örnek olarak gösterir⁹.

Bu eserden yaklaşık kırk sene sonra kaleme alınan bir diğer Tezkiretü'-şuarâ'da Subhî Efendiyle çok sıkı dost olduklarını söyleyen Kınalızâde Hasan Çelebi ise ondan; *"İmam ve hatîb, hizmet-i meşâyih-i kibârdan behredâr bir pîr-i hoş-rûşen ve pesendide etvârdır. Hemenâ pîr ve nâtuvân olup zamân-ı hazân irmekle bülbül-i bâli hâmûş ve lâl olmuşdu"* şeklindeki

⁸ Ahmed Muhyiddîn, *a.g.e.*, vr. 93.

⁹ Latîfî, *Tezkiretü'-şuarâ*, nşr. Rıdvan Canım, s. 354, Ankara 2000.

ifâdelerle bahseder. Buradaki ifâdelerden bu Tezkire'nin yazıldığı 993/1585 yıllarında Subhî Efendi'nin imam ve hatiplikte bulunduğu ve yaşlılık zamanlarını idrâk etmekte olduğunu anlamaktayız. Subhî Efendi uzun seneler Fatih Câmîinde imamlık ve hatiplik yapmış ve aynı câmîde Mesnevî okutmuştur¹⁰. Şeyhi Memîcân Efendinin hâne-dergâhı da zaten câmînin hemen yakınındaki Sarıgül'de bulunmaktaydı. Subhî Efendinin kendinden sonra kime hilâfet verdiği bilinmediğinden kendisinden bir Uşşâkîlik kolu yürüdüğünü tesbit edemedik. Şiirlerinin bir divânda toplanıp toplanmadığını bilmediğimiz Subhî'nin Azmîzâde ile musâhabe ve şiir yarışması yaptığı ve ayrıca manzum bir *Esmâü'l-Hüsna Şerhi* ile ilginç bir şekilde kağıtları konuşturduğu *Pergâr ü kalem* isimli bir mesnevî¹¹ yazdığı bilinmektedir. Müstakîmzâde onun şeyhinin şiirlerine şerh yazdığını da söylemektedir¹². Ayrıca "Murâdî" mahlâsıyla şiirleri bulunan zamanın sultanı III. Murad'ın "*ekser kelimâtı muhakkikâne ve muvahhidâne*" olduğu için bunları "*meşâyih-i zamâne*"nin şerh ettikleri bilinmektedir¹³. Sultanın şiirlerindeki tasavvufî mazmûnu açmak için şerh yazanlardan birisi Memîcân Efendi diğeri de halifesi Bursa'lı Mehmed Subhî'dir.¹⁴ Subhî'nin nesir olarak yazdığı *Mizânü'l-Ahlâk* isimli eseri ise cömertlik hikâyeleriyle dolu tasavvufî bir ahlak risâlesidir¹⁵.

¹⁰ Nevîzâde Atâî, *Hadâiku'l-hakâik*, nşr. Abdülkadir Özcan, s. 675-676, İstanbul 1989.

¹¹ Vasfî Mahir Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 475, İstanbul 1970.

¹² Nevîzâde Atâî, *a.g.e.*, s. 675-676; Müstakîm-zâde Süleyman Sa'deddîn, *Mecelletü'n-Nisâb*, Sül. Ktp. Halet Ef. nu. 628, vr. 408a.

¹³ Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-şuarâ*, haz. İbrahim Kutluk, c. I, s. 25, Ankara 1989. Enderun görevlilerinden Nuh Halife b. Abdullah isimli bir şahıs 993/1585 tarihinde Şurûh-ı füyûzât-ı Sultânî adı altında Sultan III. Murad'ın özellikle Arapça ve Farsça beyitleri üzerine şerhler yazmış on iki şârihin şerhlerini bir araya getirerek her sayfası zerefşanlı güzel bir nüsha-i hâkânî oluşturmuştur (Bkz. Türk ve İslam Eserleri Müzesi, nu. 1901). İşte bu mecmuanın 139a-149b. sayfaları arasında Bursalı Subhî Efendinin Sultan'ın beş adet Farsça beyti üzerine yapmış olduğu şerh bulunmaktadır. Bu şerhte Subhî Efendi Sultan Murad'ın tasavvuf ehli olduğunu "*...pes hazret-i nâzum dahî ol râh-ı mezkûr ve ma'hûde sâlik olup...*" ifadesiyle belirtir.

¹⁴ Kınalızâde Hasan Çelebi, *a.g.e.*, c. II, s. 556-559; İsmail Belîğ, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân*, s. 480-381, Bursa 1287 [1870]; Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, c. II, s. 284; *Tezkire-i Beyânî*, nşr. İbrahim Kutluk, vr. 59a, Ankara 1997; M. Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, c. II, s. 543-544, Ankara 2001; Kadir Atlansoy, *Bursa Şâirleri*, s. 315, Bursa 1998.

¹⁵ Bazı yazarlar Bursa'lı Şeyh Mehmed Subhî ile Sultan III. Murad Manisa'da şehzâde iken on iki sene kendisine kâtib olarak hizmet etmiş ve tahta çıkışında da derhal divân-ı humâyûn kâtipliğine atanmış ve bilahare Şehnameci olmuş Denizli'li Tâlikizâde Mehmed Subhî'yi (ö.1008/1599) birbirine

Buraya kadar gördüğümüz Pîr Hüsâmeddîn-i Uşşâkî'nin sadece isimlerini bildiğimiz Bursalı üç halîfesi ile halîfesinin halîfesi Bursa'lı Subhî Efendiler beraberce ilk dönem Bursa'lı Uşşâkîleri oluşturmaktadırlar. Fakat gerek ilk üç zâtın ve gerekse şöhretinden dolayı hakkında biraz daha fazla bilgi bulunan Subhî Efendi'nin Bursa'da ne gibi bir tasavvufî faaliyetleri olduğu bilinmemektedir. Zaten Subhî Efendi'nin hayatının büyük kısmının pâyitahtta, İstanbul'da geçtiği anlaşılmaktadır.

II. Devre Bursa Uşşâkîleri: Muhyiddîn-i Bursevî ve Ahfâdî

Bu ilk Bursa Uşşâkî zümreleşmesi üzerinden bir asıra yakın bir zaman geçtikten sonra Bursa'da ikinci dalga Uşşâkî yayılmasının başladığına şahid olmaktayız. Başlangıcı ve müteâkib tesirleri itibariyle gerçekte bu ikinci dalganın doğrudan Bursa kültür tarihini ilgilendiren ve hakkında nisbeten daha fazla bilgi bulunan ilk Uşşâkî zümreleşmesi olduğunu söyleyebiliriz. Pîr Hüsâmeddîn-i Uşşâkî'nin halîfelerinden > Memicân-ı Sarûhânî'nin halîfelerinden > Gelibolu'lu Dede Ömer Karîbî'nin halîfelerinden > Çanakkale, Kilibahir'de medfûn Ahmed Câhidî Efendi'nin halîfelerinden > Alî Efendi isimli bir zât Uşşâkîliğin tâbir câizse bu Câhidîyye denilen kolunun Bursa'ya girişinde kilit rol oynayan isimdir. Zîra bu zât Bursa Uşşâkîlerinin en önemli ismi sayılabilecek Üçkozlar Dergâhı şeyhi Mehmed Muhyiddîn-i Bursevî'yi (ö.1091/1680) yetiştiren zâttır. Üstelik bazı kaynakların bu Alî Efendi'nin mahlâsını da "el-Bursevî" olarak vermeleri tarihi biraz daha geriye götürebilir¹⁶. Bu durumda Muhyiddîn Efendi hemşehrisi bu şeyh efendiye ya Bursa dışında bir yerde intisâb etmiş ve halîfe olduktan sonra Bursa'ya gelmiş veyahut intisâbı da istihlâfî da Bursa'da gerçekleşmiş olmalıdır. Her ne olursa olsun bu Alî Efendi'nin kimliği hakkında bir bilgi sâhibi olmadığımız için halîfesi Muhyiddin Efendi'yi tanımakla Bursa Uşşâkîlerini incelememizi sürdürüelim.

Bursalı İsmail Belîğ'in (ö.1142/1729) Güldeste-i Riyâz-ı İrfân'ı Şeyh Muhyiddîn Efendi'nin vefâtından yaklaşık kırk sene sonra tamamlandığı için onun hakkındaki en eski bilgilerin bu eserde bulunduğunu söyleyebiliriz. Nitekim daha sonraki eserlerin bu konuda hep bu kaynaktan naklettikleri görülecektir¹⁷. Metinde geçen bilgiler aynen şöyledir:

"Bu belde-i behîşt-tev'emde mesned-i vücûda vaz'-ı kadem itmegin Burûsavî dinmekle şöhret-şîâr ve bu mahlası tahallus ile iftihâr iden

karıştırmaktadırlar. Meşhûr Şehnâme-yi Hümâyûn yazarı bu ikinci zattır. Bkz. Christine Woodhead, *Ta'likî-zâde's Şehnâme-i hümâyûn: A History of the Ottoman campaign into Hungary 1593-94*, s. 5, Berlin 1983.

¹⁶ Ahmed Muhyiddin, *a.g.e.*, vr. 94.

¹⁷ Meselâ Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî I-II*, Haz. Mustafa Kara-Kadir Atlansoy, s. 147-151, Bursa 1997.

Üçkozlar Şeyhi Şeyh Muhyid-dîn Efendidir. Diyâr-ı Rûm-ı cennet-rüsûmdan Mekri nâm kasabada sâkin mürsid-i kâmil ü muhakkık-ı fâzıl Câhidî Efendi hulefâsından Şeyh Ali Efendiden takbîl-i yed-i inâbet idüp ba'dehu ahz-ı varak-pâre-i icâzetden sonra medîne-i mezbûrede cebel zeylinde vâkî Üçkozlar nâm makâm-ı nüzhet-fezâda muâvenet-i ehîbbâ ve kibâr-ı kesiri'l-âsâr ile bir câmî-i bî-hemtâ ve zâviye-i vâlâ tarh u binâ idüp fukârâ vü dervîşân ile leylek vü nehâren anda meşgûl-ı tevhîd ü ezkâr iken ziyâret-i beyt-i mükerrermeden avdetde "Sâkibet menzil-i mâ vâdi-i hâmûşânest" mazmûn-ı üzre bin toksan bir zi'l-hiccesinün yedinci gicesi [28 Aralık 1680] dîk marazından dem-beste olup tayy-ı nat'-ı hayât u gûşe-gîr-i dâri's-samt-ı memât oldu. Zâviye-i mezbûre kurbünde türbelerinde medfûndur.¹ Vefâtlarına hâlen mesnedlerine câ-nişîn olan mahdûmları kıdvetü'l-meşâyihî'l-vâsûlîn Şeyh Abdî Efendinin târihidür. Târîh: Didî nakline bekâ dârına Abdî târih - Gîtdî cân virüben kutb-ı zamân cânânâ [1091]. Şeyh-i mezbûr riyâzet ü mücâhedede Câhidî âyinini icrâ ve rüsûm-ı tasavvufda rûh-ı mukaddese-i Şeyh Muhyi'd-dîn-i ihyâ idüp ahvâl-i tarîk-i aliyye-i sûfiyyede Müşâhede ve Tevhîd-nâme ve İbret-nümâ risâleleri keşîde-i silk-i te'lîfleridir. Ve hazret-i Mevlânâ Câmî'nün yâhûd ve bâ'z-ı kavle göre Hasan Dihlevî'nün; "Ez deryây-ı şehâdet çün neheng lâberâred-ser - Teyemmüm vâcib-âmed Nûh-râ der vakt-i tûfânes" beyt-i latîfîni şerh itmüşdür. Ve lâkin bu beyt-i matbûâ Abdüllatîf-i Şîrvânî'nün bir şerh-i cemîli manzûr-ı fakîr-i câmiu'l-hurûfdur"¹⁸.

Görüleceği üzere burada verilen bilgilerden Muhyiddîn Efendi'nin Bursa'da dünyaya geldiğini, Ahmed Câhidî Efendi'nin halifelerinden Ali Efendi'den terbiyesini tamamladıktan sonra Uludağ'ın eteklerinde Üçkozlar denilen yerde bir zâviye binâ eylediğini, bu mekânda dervişleriyle beraber zikir ve tevhîd ile meşgûl olduğunu, Hac'dan döndükten kısa bir süre sonra da mübtelâ olduğu astım rahatsızlığından vefât ettiğini öğreniyoruz. Türbesi bânîsi olduğu mezkûr zâviyenin bahçesindedir. Oğlu Abdi Efendi babasının vefatına metinde verilen târihi düşmüştür. Yine aynı kaynakta tarîkatın zâhirinde Uşşâkî-Câhidî erkânını izleyen Muhyiddîn Efendinin tarîkatın bâtınında Şeyh-i Ekber Muhyiddîn İbnu'l-Arabî'nin zevki ve neşvesi üzerinde olduğu söylenmektedir¹⁹. Ayrıca riyâziyât ve hadis ilminde de mütebahhir birisi olduğu rivâyet edilen Muhyiddin Efendinin "Bursevî"

¹⁸ İsmâil Belîğ, *a.g.e.*, s. 184-185; Kadir Atlansoy, *a.g.e.*, s. 215-216.

¹⁹ İsmâil Belîğ'in bu kanaatine Mehmed Şemseddîn Efendi de; "Aziz mûmâ ileyh riyâzet ü mücâhedede Câhidî âyin ve usûlünü icrâ ve meslek-i tasavvufda Şeyhu'l-Ekber'in ictihâdını kabûl u ihyâ iderler imiş" sözleriyle katılmaktadır. Bkz. Mehmed Şemseddîn Efendi, *a.g.e.*, s. 148.

mahlâsıyla²⁰ yazdığı şiirlerinden müteşekkil bir Dîvân'ı²¹ ile Tevhidnâme, İbretnüme, Risâle-i Sâlikîn²² ve Risâle fi'l-Müşâhade isimli eserleri bulunmaktadır²³. Bu eserler içerisinde İbretnüme'nin Muhyiddîn İbnu'l-Arabî'nin meşhur eseri Fusûs'u'l-Hikem'in manzûm bir Türkçe tercümesi olduğu da rivâyet edilir²⁴.

Bazı kaynaklar Şeyh Muhyiddin Efendi'nin dergâhı olan Üçkozlar Dergâhının avlusunda medfûn üç menkıbevi şahsiyet ile kendisi arasında irsiyet bağı kurmaya çalışırlar ki önce bu problemleri meseleyi incelememiz gerekmektedir. Şöyle ki menkıbeye göre Bursa'ya Şeyh Abdüllatif-i Kudsi²⁵ ile birlikte Buhara'dan²⁶ Safiyyüddîn, Mehmed ve Ali isimli üç kardeş derviş gelir. Bu üç kardeş Üç Kozlar (Üç kardeş olmalarına kinâye olarak yer yer Üç-kuzular da denilmektedir) denilen mevkîde bir dergâh yaparak tarikatlerini neşre başlarlar²⁷. Kardeşlerden Mehmed ve Ali çocukları olmadan vefat eder. Safiyyüddin Efendi'nin ise bir kızı olur. Safiyyüddin Efendi'nin bir rivâyette adı Hürmüz olan bu kızı Muhyiddîn-i Bursevî ile evlendirilir. Ancak 1059/1649 yılı sonuna kadar Bursa'da güzerân eden velîlerin hallerinden bahsettiği eserinde Baldırzâde'nin (ö.1060/1650) -her ne kadar yakın dönemlerde yaşamışsalar da- Muhyiddîn-i Bursevî'den

²⁰ "Bursevî" mahlâsını kullanan bir çok başka şâirler varsa da özellikle "Şeyh Muhyiddîn-i Bursevî" adında bir başka şeyh daha vardır ki ikisi de aynı yıllarda ber-hayat olduklarından birbirine karıştırılmaması gerekir. Bu ikinci zât Semarkandiyeye meşâyihından olup Temenye Dergâhı şeyhidir ve 1084/1673 tarihinde vefat etmiştir.

²¹ Bir nüshası BEEK, Ulucâmî, nu. 2672'de bir diğer nüshası ise İst. Bel. Ata. Kitp., O. Ergin, nu. 1942'de bulunmaktadır.

²² Bursa Eski Eserler Ktp., fiş kayıtlarında Genel Kit., nu.2392/21a-24b arasında olduğu yazılan bu risâle yaptığımız inceleme sonucunda Muhyiddin-i Bursevî'nin bir dervişine (ismi sonradan silinmiş) yazdığı bir icâzetnâmenin nasihatleri içeren baş kısmıdır.

²³ Şeyhî, Vekâiyu'l-Fudalâ, nşr. Abdülkadir Özcan, c. I, s. 576-577, İstanbul 1989; Kâmil Kepecioğlu, Bursa Kültüğü, c. II, s. 386, BEEK., Genel Kit., nu. 4521.

²⁴ İbrahim Fahreddîn-i Cerrâhî, Envâr-ı Nüreddîn, s. 131. (Transkribe edilmiş, fotokopi).

²⁵ Baldırzâde aslen Kudüs'lü olan Şeyh Abdüllatif Kudsi Efendi'nin şeyhi Zeynüddîn Haffî'ye Kudüs'te intisâb etiketten sonra onunla beraber Horasan taraflarına gittiğini söyler. Bkz. Baldırzâde Sefisi Şeyh Mehmed, Ravza-i Evliyâ, haz. Mefail Hızlı-Murat Yurtsever, s. 185, Bursa 2000.

²⁶ Kâzım Baysal, Bursa ve Anıtları, s. 75, Bursa 1950.

²⁷ Bazı kaynaklar bu mahallede üç büyük ceviz ağacı bulunduğu için "Üçkozlar" adıyla anıldığını söylerlerken bazıları da bu üç kardeş veliye nisbetle "Üçkuzular" olarak tesmiye ederler. Raif Kaplanoğlu, Bursa Ansiklopedisi I: (Yer Adları), s. 280, İstanbul 2001.

bahsetmemesi mümkün görülebilir²⁸ ama onun ne bu üç kardeşten ve ne de onların Üçkozlar dergâhını kurmasıyla ilgili anlatılan bu öyküden bahsetmemesi dikkat çekicidir. Ayrıca Muhyiddin Efendi'den bahseden ilk kaynak dediğimiz İsmâil Belig'in Güldeste-i İrfân'ında da bu konuda bir sarahat yoktur. Bu menkıbe daha geç dönem eserlerde geçmeye başlayacaktır. Mesela Narlı şeyhi Mehmed Fahreddin Efendi'nin (ö.1272/1855) Gülzâr-ı İrfân isimli eserinde Muhyiddin Efendi damatlıktan torunluğa geçirilip Safiyyüddin Efendi'nin damadı değil bizzat torunu yapılırken²⁹ çok daha geç döneme ait bir eserde bu sefer torunlukta oğulluğa geçirilecek ve bizzat Safiyyüddin Efendi'nin oğlu yapılacaktır³⁰. Kendisine bazı eserlerde "Safiyyüddinzâde" de denilmesi bu zâtları böyle düşünmeye sevk etmiş olmalı diye düşünüyoruz. Muhyiddin-i Bursevî'nin neslinden gelen son Üçkozlar Dergâhı şeyhi Abdurrahman-ı Sâlisî Efendi'nin (ö.1934) 1916 yılında yazmış olduğu Burûsa'nın Üçkuzular Dergâh-ı Şerifinde Güzerân Eden Meşâyih-i Kirâmın Terceme-i Ahvâlini Beyân Eder isimli risâlede ise bu menkıbeler en son şu şekilde bir araya getirilmiştir:

"Dergâh-ı şerifin bânîsi olan Üç Kuzular 825 tarihlerinde Buhâra'dan Burûsa'ya teşrif edip Burûsa'nın fevkinde Karanfiller Bayırı nam mahalde bir zâviye binâ edip aşıkân ve tâlibânı irşâd ederler iken bu zâtların kerâmet-i zâhiresin gören halâyıktan bir niceleri dâima meclîs-i âlilerinde bulunmak arzusuyla gelip dergâhın civârında hâneler binâ edip bir mahalle teşkil ederler ve sâhib-i hayrât tarafından bir de mescid binâ edilip ihyâ akşâmları dergâhta, sâir vakit mescidde salât-ı mefrûzayı edâ ederlermiş. Bu zâtlar üç zât olup biri eş-Şeyh Safiyyüddin Efendi, diğeri eş-Şeyh Muhammed Efendi ve diğeri de Açıkbâş eş-Şeyh Ali Efendi diye mârûflar imiş. Bu zâtlar ekser evkâtta Emîr Sultan hazretlerinin ziyâretine giderler imiş. Hazret-i Emîr de bu zâtların hemşehrîsi olduğundan pek severler imiş. Bu zâtlara hazret "Üç Kuzularım" der imiş. Gayet halîm selîm olduklarından onları üç kuzuya teşbîh eylemişlerdir. Hazret-i Emîr'den bu kelâmı işitenden bu zâtların isimlerini "Üç Kuzular" komuşlar. Bu zâtlardan

²⁸ Bursa'da medfûn velîlerin menâkıbına dair eserini tamamladıktan yaklaşık yedi ay sonra vefat eden Baldırzâde'den otuz sene daha fazla yaşamış olan Muhyiddin el-Bursevî'nin bu eserde yer almaması normaldir. Zaten söz konusu bu eserinde Baldırzâde; "merâkîd-ı evliyâ ve meşâhid-i meşâyih u sulehâ"dan bildiği bazılarının menâkıbından bahsedeceğini söyler, yâni kendilerinden bahsedilenler vefat etmiş şeyhlerdir. Bkz. Baldırzâde Selîsî Şeyh Mehmed, a.g.e., s. 12.

²⁹ "Rehrevân-ı ashâb-ı hakikat Şeyh Muhammed Muhyiddin Efendi el-Bursevî büyük babaları Safiyyüddin Efendi merhûmun sulb-i pâkinden bu belde-i Bursa'da tevellüd eylemiştir". Bkz. Seyyid Mehmed Fahreddin, Gülzâr-ı irfân, vr. 109-110, Millet Ktp. A. E., Şeriyeye, nu.1098.

³⁰ Bkz. M. Nâil Tuman, a.g.e., C. I, s. 94.

Şeyh Safiyyüddîn Efendi tehhül edip diğeri ikisi merd-i mücerred olarak vefat etmişlerdir. Dergâhın cümle kapısı hâricinde üçü bir sırada medfûnlardır....Şeyh Safiyyüddîn Efendi'nin bir kerimesi olup zükûr evlâdı olmamıştır. Zükûr evlâdı olmadığından dergâh çok zaman hâlî kalıp muattal olmuştur. Bânî-i sâni Muhyiddîn Efendi Burûsa'nın Enbiyâ mahallesinde âlem-i vücûda gelip ilm-i âliyyeyi kemâl-i tahsil edip tarîk-i sûfiyeye meyl-i muhabbet ile.....?'den ahz-i dest-i inâbe alarak tekâmîl-i esmâ edip Şeyh-i mezkûrun nice zaman hizmetinde bulunmuş. Bir gün şeyhi 'Oğlum Bursevî! Gel senin vaktin geldi, sizin Burûsa'da Üç Kuzular Dergâhı vardır. Çok zamandır harap ve muattal kalmıştır. Git orada senin nasîbin vardır ol dergâhı uyandır. İnşallah senin neslin ol dergâhta teselsülen neşr-i tarîk edecektir' diye buyurup hilâfet ve icâzet vermiştir. Şeyh Muhyiddîn Efendi şeyhinin destini bûs edip ve emânetleri alıp Burûsa'ya gelip, hiç bir yerde eğlenmeyip, Üç Kuzular Dergâhı'na gelmiştir. Şeyh Safiyyüddîn Efendi neslinden dergâhta bir duhter-i pâkize kalıp cümle taallükâtı fevt olmakla yalnız kalmış, akdine çok kimseler tâlib olmuş ise de ol kız der imiş ki; 'Beni her kim akdetmek murâd eder ise o kimseyi bana gösterin sonra akd edin'. Zîrâ kız zâten huzûr-i risâletpenâhîde Şeyh Muhyiddîn-i Bursevî'ye akdolunmuş. Nice kimseleri göstermişler; 'Benim nasîbim bu değildir sabrediniz yakında gelir' dermiş. Şeyh Muhyiddîn Efendi dergâha gelince kız onu görür. Mahallenin imâm ve yârânına haber verir; 'Gelin benim nasîbim geldi, işte bu gelen zât benim zevcimdir, zîra huzûr-i risâletpenâhîde zâten ben bu zâta akdolundum' der. Hemen Şeyh Muhyiddîn Efendi'ye Hürmüze kızcağızı zâhîren dahi akdederler. Şeyh Muhyiddîn Efendi dergâhı müceddeden ihyâ edip bânî-i sâni olur. Nice âşık ve tâlibleri dest-i terbiyeleri ile tarîk-i Hakk'a irşâd ederler...Şeyh Muhyiddîn-i Bursevî Efendi 1091 târihinde vefat edip kendi bînâ etmiş olduğu Türbede medfûndur. Zevcesi Hürmüze Hâtun bir sene sonra vefât edip zevci Muhyiddîn Efendi'nin sol tarafında medfûndur..."³¹.

Abdüllatif-i Kudsi'nin Bursa'ya gelişinin "...sene-i mezbûrenin (850) şehr-i Şevvâl'i evvelinde Bursa'ya geldim..."³² sözlerinden 850/1446'de olduğunu biliyoruz. Şimdi eğer bu üç zâtın onunla berâber Bursa'ya geldikleri rivâyeti doğru ise bu tarihte Bursa'ya gelmiş bir kimsenin Muhyiddîn-i Bursevî'nin kayınpederi olmasının tarihen mümkün olamayacağı ortaya çıkar. Mehmed Şemseddîn de bu kanaattedir³³. Hatta

³¹ Bkz. vr. 1-2. Bu risâlenin aslı müellifin torununun oğlu Fatih Üçkuzular'dadır. Beni bu risâleden haberdar eden dostum Hasan Basri Öcalan Bey'e teşekkür ederim.

³² Nakleden Baldırzâde Selîsî Şeyh Mehmed, a.g.e., s. 186.

³³ "Abdullatif-i Kudsi hazretlerinin vefâtı sekiz yüz elli altıdır. Birlikte geldikleri zâtın vefât târihi meçhûl ise de tokuz yüz tahmin itsek Burusevî Muhyiddîn Efendi'nin bin toksan bir olan târih-i vefâtı arasında iki yüz sene kadar tefâvüt

bazı eserlerde yer alan Muhyiddîn Efendi'nin öldüğünde 133 yaşında olduğu rivâyeti³⁴ dahi aradaki açığı kapamaya yetmemektedir³⁵. Bir başka ihtimal ise bazı kayıtlarda “Karaca Muhyiddîn” olarak anılan zat ve onun hakkında anlatılan menkıbeler ile “Muhyiddîn-i Bursevî” hakkında anlatılanların birbirine karıştırılmış olması ihtimalidir. Yani ortada iki farklı kişi olabilir. Netice olarak Şeyh Muhyiddîn-i Bursevî'nin “Üç Kuzular” denilen menkıbevî şahsiyetler ve özellikle bunlardan birisi olduğu rivâyet edilen Safiyyüddîn Efendi ile kan bağı ilişkisi kesinlik kazanmış bir durum değildir. Ortada hala halledilmesi zor bazı müşkiller bulunmaktadır.

Daha sonraki yıllarda Niyâzî-i Mısırî'nin halifesi olacak olan Ahmed Gazzî Efendi (ö.1150/1737) Bursa'ya 1087/1676'da geldiğinde otuz üç yaşlarında bir müderristir. Ulucâmî civârında bir mollanın evinde misâfir olan Gazzî o dönemlerinde zâhiren “*meşâyih-i turuk-ı alîyyeye ta'n ü i'tirâzdan hâli*”³⁶ değilse de içinden de bir mürşid aramayı sürdürmektedir. Bu sebepten ehl-i irfân ile tanışmak istediği için günlerden bir gün Üçkozlar Dergâhına uğrayıp Muhyiddîn-i Bursevî ile de sohbet eder. (Bu rivâyetten Muhyiddîn Efendi'nin bu tarihlerde yaşlı bir şeyh olduğunu anlamaktayız.) Görüşmede aralarında geçen diyalog ise ilginçtir. Muhyiddîn Efendi sohbetin sonunda kendisine: “- *Ahmed Efendi sen iyi bir süte benziyorsun, eğer sana bir maya çalınsa güzel yoğurt olursun*” deyince Gazzî: “-*Vâkıa güzel buyurdunuz, benim de maksûdum budur. Fakat her mayayı sütüme katamam, zîra şâyet maya fâsid olursa bizim süt de elden gider*” şeklinde cevap verir. Muhyiddîn Efendi de: “-*Ben de farazâ demiştim*” diyerek geçiştirir³⁷. Buradan Gazzî Efendi'nin aradığı mürşidin Muhyiddîn Efendi olmadığı anlaşılmaktadır³⁸.

görüyor. Şu halde Muhyiddîn Efendi'yi Üç-kozlar dergâhı şerîfinin bânisi dimege mecbûr oluyoruz”. Mehmed Şemseddîn, a.g.e., s. 147.

³⁴ Mehmed Şemseddîn, a.g.e., s. 148.

³⁵ Çok zayıf bir ihtimal de olsa onun 133 sene yaşadığı rivâyetini kabul edersek bu sefer iki problem çıkar karşımıza. Birincisi eğer bu doğruysa tarikatın Pîri Hüsâmeddîn-i Uşşâkî vefat ettiğinde Muhyiddîn Efendi 45 yaşlarında, Ahmed Câhidî vefat ettiğinde 110 yaşlarında olması gerekir ki bu durum biraz gariptir. Muhyiddîn Efendi'nin Câhidî'den değil de onun halifesi Ali Efendi'den müstahlef olduğuna göre kendisinin ancak 115 yaşından sonra tarikate intisâb etmiş olmasını gerektirir ki bu delillerden dolayı bu rivâyet oldukça zayıftır.

³⁶ Mehmed Şemseddîn, a.g.e., s. 201.

³⁷ Menâkıb-ı Gazzî'den (5_a) nakleden Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, s. 409, Bursa 2001.

³⁸ Gazzî Efendi'nin o zamanki neşvesinin taassub üzere olduğunu belirten kaynaklar bundan on beş sene sonra bile bilahare mürşidi olacak olan Niyâzî-i Mısırî'nin Bursa'ya gelişinde talebelerine “*Yarın Mısırî gelecekmış, sakininiz hiç biriniz karşuya gitmek değil gelirken seyre bile çıkmayacaksınız rızâm yoktur*” diyerek onları uyardığı nakledilir. Bkz. Mehmed Şemseddîn, a.g.e., s. 201-202.

Muhyiddîn Efendi'nin dört oğlu olduğu biliniyor. Hepsisi de seyr-i sülûk görmüş ve şeyhlik yapmış kimseler. Binanaleyh Bursa'da Uşşâkiliğin Muhyiddîn Efendi ve oğulları aracılığıyla bir asıra yakın bir zaman dilimi içerisinde faaliyette bulunduğunu söyleyebiliriz. Yâdigâr müellifi Şeyh Muhyiddîn-i Bursevî'nin çocukları ve torunlarının yanı sıra bir diğer halifesi olarak Şeyh Receb Efendi (ö.1070/1659) adında bir kişinin daha adını verir ki bu zât Kâsım Subaşı Zâviyesi şeyhidir³⁹. Fakat bu zatın vefatına verilen tarih Muhyiddîn-i Bursevî'nin vefat tarihinden tam yirmi bir sene önceye tekâbül ettiği için biz bunun bazı tarikat mensublarının birbirlerine teberrüken verdikleri hilâfet cinsinden olduğunu düşünüyoruz⁴⁰. Şimdi sırasıyla oğullarının ve torunlarının Bursa'da nasıl bir tasavvufi faaliyet içerisinde olduklarına bir bakalım.

1. Muhyiddîn Efendinin Büyük Oğlu *Şeyh Mustafa Efendi* (ö.1120/1708): Babasının izniyle Ali Paşa Câmîi'nin doğu tarafına bitişik harap vaziyetteki bir dergâhı yeniden inşâ ettirerek buraya postnişin olmuştur. Çarşamba günleri tarikat usulünü icrâ ettiği için bu tekke Çehâr-şenbe (Çarşamba) Dergâhı olarak anılmıştır. Mehmed Şemseddîn Efendi'nin tâbiriyle "*Şeyh-i mûmâ ileyh âbid ü zâhid, târik-i muzahrefât-ı dünyâ, âşık-ı didâr-ı Mevlâ bir zât-ı mücâhid imiş*"⁴¹. 1120/1708 tarihinde vefat ederek söz konusu dergâhın hazîresine defnedilmiştir. Vefatına Abdalbâkî Efendi şu târihi düşmüştür: "*Hurûf-ı menkûtle Bâkî nûk idîp târihini - Şeyh Hâcî Mustafa'nın menzili ola İrem*" [1120]. Yerine oğlu Mehmed Gavsî Efendi postnişin olmuştur.

1.A. Şeyh Mustafa Efendinin büyük oğlu *Şeyh Mehmed Gavsî Efendi* (ö.1161/1748) zâhir ilimlerini dönemin önemli ulemâsı elinde tahsil etmiş ve seyr-i sülûkunu da amcası Üçkozlar şeyhi Abdî Efendi'den tamamlamıştır. 1161/1748 tarihinde vefat ederek babası ve amcasının kabirlerine yakın defnedilmiştir. Gavsî Efendi'nin adı aynı zamanda dönemin önemli hattaları arasında geçmektedir. Bir çok kitabın hattatlığının yanı sıra İstanbul Hekimoğlu Ali Paşa Câmîinin kubbesindeki çevre hatlarının da kendisine âit olduğu söylenmektedir. Rivâyete göre Gavsî Efendi yazı yazarken bazen kendisinden geçer, uykuya dalar, tekrar uyanıncaya kadar kalem elinden düşmez, yazdığını bozmaz, gözünü açar açmaz kaldığı yerden yazmaya devam edermiş⁴².

1.B. Şeyh Mustafa Efendinin küçük oğlu *Şeyh Atâullah Efendi* (ö.1164/1751): Ağabeyi Mehmed Gavsî Efendi'nin vefatından sonra yerine postnişin olmuş ancak üç sene sonra o da vefat etmiştir. Çocuğu olmadığı

³⁹ Ancak bu dergâh ile Çarşamba Dergâhının aynı dergâh olma ihtimâli de vardır. Bkz. Mehmed Şemseddin, *a.g.e.*, s. 464.

⁴⁰ Mehmed Şemseddin, *a.g.e.*, s. 464; Hasan Basri Öcalan, Bursa'da Tasavvuf Kültürü (*XVII Yüzyılda*), s. 156, Bursa 2000.

⁴¹ Mehmed Şemseddin, *a.g.e.*, s. 152, 311-312.

⁴² Mehmed Şemseddin, *a.g.e.*, s. 312-313.

için dergâh boş kalınca burası Kâdirî meşâyihından Şeyh Kâsım Efendi'ye tevcih edilmiş ise de bu zâtın da çocuksuz olarak vefât etmesinden sonra yaklaşık yirmi yıllık bir aradan sonra tekrar bu dergah Şeyh Muhyiddîn-i Bursevî'nin torunu Şeyh Râşid Efendi'ye (Ali Efendinin oğlu) verilecektir.

2. Muhyiddîn-i Bursevî'nin ikinci oğlu *Şeyh Ömer Efendi* (ö.1120/1708): Molla Arab Câmî'nin haremindedir bulunduğru rivâyet edilen bir zâviyeye postnişîn olmuştur. Kendisinden sonra yerine kim geçtiği belli değildir. Şeyh Ömer Efendi birâderi Şeyh Mustafa Efendi ile aynı yıl, 1120/1708 yılında vefat etmiş ve babasının yanına Üçkozlar Dergâhına defn olunmuştur⁴³.

3. Muhyiddîn-i Bursevî'nin üçüncü oğlu *Şeyh Ali Efendi* (ö.1124/1712): Gökdere semtinde ve Maksem denilen mevkîde münhâl bulunan Abdülmü'min Dergâhı şeyhliği kendisine tevcih edilmiştir. 1124/1724 tarihinde vefat ettiği zaman ağabeyi Şeyh Mustafa Efendinin Çarşamba Dergâhındaki kabrinin yanına gömülmüştür. Küçük kardeşi Abdî Efendi onun vefâtına şu târihi söylemiştir ki mezar taşına yazılıdır:

*“Şeyh Ali Efendi asrında olup
Sâhib-i hilm ü hayâ sıdk u yakîn
Râgıb olup virmedi bin velî
Vâkıf olup oldu ol ukbâ-güzîn
Abdî didi rihleti târihini
Göçdi olup cennet-i ukbâ-nişîn”* [1124].

3.A. *Şeyh Râşid Efendi* (ö.1197/1783) yukarıdaki Şeyh Ali Efendinin oğludur. Çarşamba dergâhına postnişîn olmuştur. Yâdigâr müellifinin ifâdesiyle; “*Dâimâ zikr u tevhid ile müşteğil, ümmî, sâf-dil olup ehl-i ülfet, hoş sohbet bir zât-ı melek-haslet imiş. Makâmına mahdûmı Abdülmü'min Molla ta'yîn olunmuş*”⁴⁴.

3.A.a. Râşid Efendinin oğlu *Abdülmü'min Molla*'ya (ö.?) hem dedesinin ve babasının şeyhlik yaptığı Abdülmü'min Tekkesinin ve hem de amca oğullarının şeyhlik yaptığı Çarşamba Dergâhının ikisinin birden şeyhliği tevcih edilmişse de kendisi için ehli ve erbâbı olmadığından bir müddet sonra bu görevler bir başkasına, Üftâde soyundan gelen Şeyh Sadreddîn Efendi'ye verilmiştir. Kaynaklarda kendisi için “Şeyh” tâbiri kullanılmak yerine “Molla” denilmesi bu zâtın ilm-i bâtında bir behre sâhibi olmaktan çok bir zâhir mollası olduğunu akla getirmektedir.

4. Muhyiddin-i Bursevî'nin en küçük oğlu *Şeyh Abdî Efendi* (ö.1137/1724): Babasının 1091/1680 yılında vefat etmesiyle Üçkozlar dergâhına postnişîn olmuştur. Evlâdiyelik usûlünde genellikle ekber evlâd

⁴³ Hasan Basri Öcalan, *a.g.e.*, s. 116.

⁴⁴ Mehmed Şemseddin, *a.g.e.*, s. 314.

babasının yerine posta geçerken burada küçük oğula bu görevin verilmesi dikkat çekicidir. Muhyiddîn Efendi'nin neslinden gelen üçüncü Abdurrahman olan son şeyh efendi bunu şöyle yorumlar: “*Şeyh Muhyiddîn Efendi ziyâret-i beytullah ve ziyâret-i ravza-i mutahhare murâd buyurdıklarında evlâdlarını muâyene edip küçük oğlu Şeyh Abdî Efendi'yi cümlesinden kâmil gördüğünden makâmına vekîl edih vedâ etmiştir*”⁴⁵. 1066 tarihinde doğduğu tahmin edilen Abdî Efendi, İshak hocası Ahmed Efendi'den ve önceleri babasının müridlik teklifini geri çevirmiş olan Ahmed Gazzî'den ilim tahsil etmiştir. Mehmed Şemseddîn Efendinin tâbiriyle o; “*Leyl ü nehâr zikr-i Perverdigâr'la nâil-i feyz-i bî-hisâb olup sâlikân-ı râh-ı Hakk'a pişvâ olarak âyin-i Câhidî üzre usûl-i tarîkati icra itmekte iken 1137 [1724] senesi târik-i fenâ ve azîm-i bekâ ve vâsıl-ı likâ-i Hudâ olmuştur. Cesed-i şerîfi zâviye-i mezkûrede defîn ve peder-i âlîlerine karîndir. Azîz-i mûmâ ileyh âbid u zâhid, gâyetle mücâhid, tecelliyât-ı ilâhiyyeyi müşâhid, vakûr u edîb, müteverri', mehîb olup devâm-ı zikrin âsârı cemâlinde tâbân bir şeyh-i âlî-şân imiş*”⁴⁶. Vefâtına hem yeğeni ve hem de mürîdi olan Mehmed Gavsî Efendi (bkz. A.a.) şu târihi söylemiştir:

*“Şeyh-i Üç-kozlar ki âgâh-ı dîn
Mislîni bir gördi bu rûy-i zemîn
Mevt-i âlim benzer âlem mevtine
Böyle buyurdu o Fâhru'l-Mürselîn
Mısra varmaz fazlını gören Azîz
Reşk ider lafzına kand-i sükkerîn
Rihlet-i kûsın çalup buna felek
Sînesîn döküp ider âh u enîn
Fevti târihine dindi Gavsiyâ
Mâte kutbu'l-ârifîn u âbidîn” [1137].*

4.A. Şeyh Abdî Efendinin büyük oğlu Şeyh Mustafa (ö.1164/1751) babası Abdî Efendinin vefatından sonra Üçkozlar Dergâhının postuna geçmiştir. 1164/1751 yılında Hac dönüşünde Şâm'da bilâ-veled vefât etmiştir⁴⁷.

4.B. Şeyh Abdî Efendinin küçük oğlu Şeyh Çelebi Mehmed Efendi (ö.1175/1762) Üçkozlar Dergâhının dördüncü post-nişînidir. Kendisi hakkında Bursa şeyhlerinin yazdığı vefâyât kitaplarında fazla bir bilgi verilmezken Halvetiye-yi Cerrâhiyye meşâyihî hakkında bu yüzyılın

⁴⁵ Abdurrahman-ı Sâlisî, Burûsa'nın Üçkuzular Dergâh-ı Şerîfinde Güzerân Eden Meşâyih-i Kirâmın Terceme-i Ahvâlini Beyân Eder, vr. 2.

⁴⁶ Mehmed Şemseddin, *a.g.e.*, s. 151-152.

⁴⁷ Abdurrahman-ı Sâlisî ise Hac'tan avdet ettikten sonra Bursa'da vefat ettiğini ve dedesi Muhyiddîn Efendi'nin sol tarafına defn edildiğini söyler. Bkz. *a.g.e.*, vr. 3.

başlarında İstanbul'da yazılmış bir eserde (Envâr-ı Nûreddîn) o Pir Nûreddîn-i Cerrâhî'nin (ö.1131/1719) yedinci ve sonuncu halifesi olarak gösterilir ki bu da bu zat ile bir asırlık Uşşâkî âilesinin yavaş yavaş başka bir tarikata kaymaya başlayacağını bize gösterecektir. Aşağıda bu olayı bütün yönleriyle tartışacağız. Envâr-ı Nûreddîn'de verilen bilgiye göre Şeyh Abdî Efendi küçük oğlu Çelebi Muhammed Bursevî Efendi'yi ilim tahsil etsin diye İstanbul'a göndermiştir. İstanbul'daki ilim tahsili esnâsında kendisine vâkî olan bir emr-i mânevî ile Halvetiyye'nin Cerrâhiyye kolu müessisi bulunan Pîr Nûreddîn-i Cerrâhî'ye intisâb edecek ve zülcenâheyn olarak yetişecektir⁴⁸. Bu esnâda pederinin vefât haberi gelince Şeyh Nûreddîn-i Cerrâhî tarafından kendisine tâc, hırka ve izni-i icâzet verilerek Bursa'ya pederinin yerine irşâda memur edilir. Çelebi Mehmed Efendi 1175/1762 târihinde vefât edince babası Abdî Efendinin sol tarafına defnedilmiştir. İrtihâlinde Zaîfî onun için;

*“Âsitân-ı Uçkozların mürşid-i sâlikân-ı vahdeti
Âşıkâne vuslât-ı Hak idi dâim hizmeti”* beytini söylemiştir.

Çelebi Mehmed Efendi geriye ne Uşşâkiyye'den ve ne de Cerrâhiyye'den bir halife bırakmadığı için ondan gelen kol munkatı olmuştur⁴⁹. *Yâdigâr*'ın, Abdurrahmân (ö.1211/1797) ve İbrâhim Efendiler (ö.1214/1799) isimli iki evlâdı bulunduğunu ve babalarının yerine ikisinin birden mutasarrıf olduklarını söylemesi bunların babalarından değil başka şeyhlerden seyr-i sülûk gördüklerini akla getirir. Cuma geceleri Abdurrahmân Efendi Pazartesi geceleri kardeşi İbrâhim Efendi post açarmış.

Bu yüzyılın başlarında Bursa'yı ziyâret eden yirmi üç yaşındaki genç bir Cerrâhî şeyhi ve söz konusu bu önemli Cerrâhî kaynağının da müellifi bulunan İbrâhim Fahreddin Efendi (ö.1966) meclis âzâsı Mehmed Şemseddîn (Ulusoy) Efendi vesilesiyle Bursa “Meclis-i Meşâyih”ına mürâcât ederek Baldırzâde Tarihi'ni de şâhid gösterir ve Muhyiddîn-i Bursevî'nin torunu Şeyh Çelebi Mehmed Efendi'nin Cerrâhî şeyhi olduğunu ispatlamaya çalışır. Bu gayret bu dergâhın resmen Cerrâhî dergâhı olarak tanınması arzusundan kaynaklanmaktadır. Ne var ki bu konuda bazı hususlar aydınlatılmaya muhtâctir. Birincisi 1059/1649 tarihinde kaleme alınan Baldırzâde Tarihi yazıldığında ne 1089/1678 tarihinde dünyaya gelen Pîr Nûreddîn-i Cerrâhî ve ne de onun halifesi olduğu söylenen Şeyh Çelebi Mehmed Efendi hayatta değildiler. İkincisi Çelebî Mehmed Efendi'nin

⁴⁸ *Envâr-ı Nûreddîn*'de “emr-i mânevî ile” denilirken *Sualnâme*'de “pederlerinin emriyle” denilmektedir. Bkz. İbrahim Fahreddîn-i Cerrâhî, *Envâr-ı Nûreddîn*, s. 131; a. mlf., *Sualnâme*, s. 36-38.

⁴⁹ İbrahim Fahreddîn-i Cerrâhî, *Envâr-ı Nûreddîn*, s. 131.

babası Abdî Efendinin “*vefât haberi gelince Şeyh Nûreddîn-i Cerrâhî tarafından kendisine tâc, hırka ve izn-i icâzet verilerek*” denilmektedir ki Abdî Efendi (ö.1137/1724) Nûreddîn-i Cerrâhî’den (ö.1131/1719) altı sene sonra vefat edecektir. Binanaleyh iddianın maddî dayanakları doğru değildir. Ayrıca Bursa şeyhleri üzerine en son ve en geniş mâlûmatı veren ve kendi adı da bu meselede şâhid olarak verilen Mehmed Şemseddîn Efendi Yâdigâr-ı Şemsî’sinde veya Hüseyin Vassâf Efendi Sefine-i Evliyâ’sında Çelebî Mehmed Efendi’nin böyle önemli bir özelliğinden bahsetmeleri gerekirdi diye düşünüyorum. Binanaleyh bu konu diğer kaynaklarla teyid edilmemektedir. Mamafih böyle bir durumun imkân dahilinde olmasının teâmülde görülmeyen bir durum olmadığını da belirtmek isteriz. Eskiden tarikatlar arasında geçişlilik o kadar keskin sınırlarla birbirinden ayrılmış değildi. “Yolların hepsi Hakk’a çıkar, hepsi tarîk-i muhammedîdir” yaklaşımı tarikat mensûbları arasında hâkim bir görüştü. Nitekim Çelebi Mehmed Efendi’nin oğlu Abdurrahmân Efendi’nin de seyr-i sülûkunu Mısırlı meşâyihından Ahmed-i Gazzî’nin halîfesi Enârî Dergâhı şeyhi Sadreddîn Efendi’den görmesi Üçkozlar Tekkesi’nin Cerrâhîlikten sonra bir de Mısırlılığı bağlandığı gibi yorumlanabilir. Bu durumda iki yaklaşım ortaya çıkmaktadır. Birincisi yukarıda da söylediğimiz gibi bu dergâh 3. postnişinin 1164/1751 tarihindeki vefatına kadar bir asır Uşşâkî-Câhidî dergâhı olmuş, bilâhare önce Cerrâhîye ve ardından da Mısıriyye’ye intikal etmiştir denilebilir. Ne var ki bu hükme varabilmesi için Bursa Dergâhlarını anlatan birinci elden kaynakların bunu teyid etmeleri gerekmektedir ki maalesef bunu yapmadıkları için delil kesinlik kazanmamaktadır. İkinci yaklaşım ise bu konuya tarîkat kültüründe yer alan bazı uygulamalar yardımıyla açıklama getirmeye çalışmaktır. Mesela, eski tarîkat kültüründe bir şeyhin oğlu veya torunu yani “şeyhzâde” tâbir edilen kimselerin eğer kendilerini irşâd edecek dedelerinin yolundan kimse kalmamış ise söz konusu o yol kapanmasın diye ona yakın tarîkat şeyhleri tarafından sahiplenilip kendilerine seyr-i sülûk yaptırılması geleneği bize bazı açıklama imkânı sunabilir. Zaten geleneğe bakıldığında bir çok şeyh efendinin her ne kadar muayyen bir tarikatın şeyhi olarak biliniyorlarsa da aynı zamanda birden fazla tarîkatten de icâzetli olabildikleri görülecektir. “*On iki tarîkatten mücâz*” veya “*Câmiu’t-turuk*” olma bir mânevî kudret ifâdesi olarak eski metinlerde sıkça rastgelen bir olgudur. Böylesi bazı şeyh efendiler mürîdleri hangi neş’ede ise o tarîkten kendilerini irşâd edebilirlerdi. Mesela buna güzel bir örnek olarak Uşşâkîlerin üçüncü pîri (*Pîr-i Sâlis*) olan Abdullah Salâhî Efendi’yi (ö.1197/1783) gösterebiliriz. Bu zat Nazilli’deki halîfesi Zühdi Efendi’yi Uşşâkîye üzere yetiştirip hilâfet vermiş iken Eyüp Balçık Tekkesi şeyhi Sâdik Efendi isimli bir mürîdini Sâdiyye’den yetiştirip o tarîkatten icâzet vermiş fakat kendi oğlu Ziyâeddîn Efendi’ye ise Nakşibendiyye üzere hilâfet vermiştir. Yine tekke kültürü tarihine dikkatli bakıldığında bazı şeyhlerin

“*mum dibine ışık vermez*” fehvâsınca kendi oğullarını bizzat kendileri yetiştirmek yerine güvendikleri bir başka şeyhe teslim etmeleri âdetinin çok yaygın olduğu görülecektir. Bize göre Muhyiddîn Efendi'nin ahfâdıyla ilgili durum da bu ikinci yaklaşımda söylenenlere çok benzemektedir. Mehmed Çelebi'nin Pîr Nûreddîn-i Cerrâhî'nin içtihadı olan sarı tâcım kubbesine Uşşâkîlerin alâmet-i farıkası olan vahdete işâret eden beyaz bezden bir düğme ilâve etmesi ve torunu Şeyh Mustafa Efendi'nin (ö.1230/1815) Mısırî meşâyihundan Enârî Dergâhı şeyhi Sadreddîn Efendi'den seyr-i sülûk görmesine rağmen Yâdigâr müellifi Mehmed Şemseddîn Efendi'nin onun hakkında, “*pederlerinden âdâb u erkânı tarîkı vechile sülûkunu ikmâl itmiş ve nevbeti giceleri âyin-i Câhidî üzre usûl-i tarîkati icrâ iderler imiş*”⁵⁰ şeklinde izâhat vermesi bu âilenin zaman içerisinde her ne kadar bazı Cerrâhî ve Mısırî şeyhlerince sahiblenilerek yetiştirilmiş olsalar da babalarının yolunu sürdürmek üzere postlarına oturduklarını göstermektedir. Yoksa kendisi de son Mısırî şeyhlerinden olan Mehmed Şemseddîn Efendi bu zâtın Mısırî olduğunu ve o tekkenin de artık bir Mısırî tekkesi olduğunu belki de övünerek bir şekilde söylerdi diye düşünüyoruz. Halbuki o böyle yapmak şöyle dursun ısrarla “*âyin-i Câhidî üzre usûl-i tarîkati icrâ iderlerdi*” demektedir. Bu Abdurrahman Efendi'nin torununun oğlu, yani bu âileden gelen üçüncü Abdurrahman ve Üçkozlar Dergâhı'nın son şeyhi olan Şeyh Abdurrahman-ı Sâlisî Efendinin kendi durumu bu tarikat geçişliliğinin güzel bir örneğidir⁵¹. Bu zat ilk önce Şeyh Hafız İsmail Nazif Efendiye (ö.1888) intisâb etmiş fakat onun vefatından sonra İnegöl Baba Yusuf Dergâhı şeyhi Siyâhî Şeyh Behçet Efendiden (ö.1906) tekâmîl-i sülûk ederek Mısriyye'den hilâfet almıştır. Daha sonra İstanbul'dan Bursa'ya ziyârete gelen yukarıda bahsi geçen Cerrâhî şeyhi İbrahim Fahreddîn Efendi dergâhı ziyâreti esnâsında Abdurrahman Efendi'yi ceddinde bir Cerrâhî halîfesi bulunmasından dolayı Cerrâhîye'den de nasib almaya davet etmiş. Bu davet

⁵⁰ Mehmed Şemseddin, *a.g.e.*, s. 155.

⁵¹ Bu zât Mehmed Çelebi'nin Cerrâhîliği konusunda şu menkıbeyi anlatır (*a.g.e.*, vr. 6) ki bu bilgiler diğerleri ile farklılık gösterir: “*...Dergâh'ta postnişîn olan [Muhyiddîn Efendi'nin büyük oğlu] Şeyh Mustafa Efendi zamanında Mehmed Çelebi kendisine bir mürşid-i kâmil aramak için der-aliyye'ye gider. O zaman der-aliyye'de kutb-ı zamân halvetîdir. Padişahın da şeyhi imiş. Padişah ile tebdilen seyrâna çıkarlar ve şeyh hazret-i pâdişâha cenneti ve hakkı göstermeyi vaad buyurmuşlar imiş. Bir kayığa binerler. Şeyh Mehmed Çelebi dahi ol kayıkta bulunur... Şeyh Efendi, Ahmed kalk etrâfına bak der ve elleri ile onun başını kaldırır. Pâdişâh bakar ki gül gülistan, bağ bostan içerisinde gidiyorlar. Mehmed Çelebi de bu kerâmeti kâmilten seyretmektedirler, iskeleye yavaşlar. Şeyh hazretlerinin ellerine sarılıp inâbe eder ve tekâmîl-i esmâ edip Şeyh hazretlerinin yedinci halîfesi olur. Birâderi Mustafa Efendi'nin vefâtında dergâha postnişîn olur...*”.

üzere İstanbul'a giden Abdurrahman Efendi Fahreddin Efendi'den hilâfet almıştır⁵². Her ne kadar bu olay üzerine Fahreddin Efendi "*Dergâh-ı mezkûr elyevm Cerrâhî dergâhıdır*" derse de⁵³ Abdurrahman Efendi 1916 yılında kaleme aldığı bir risâlede kendisini ve dergâhını ne Uşşâkî ve ne de Cerrâhî olarak tanımlamak yerine onların içerisinde çıktığı Halvetî tarikatının ismiyle tanımlamayı tercih etmektedir. Şunları söylemektedir: "*Dergâhımız tarîk-i halvetî ve kolumuz Yiğitbâşî koludur. Pîrimiz Seyyid Yahyâ Şîrvânî hazretleridir, Şîrvân'da medfûndur. Kol pîrimiz Ahmed Şemseddîn Marmarâvî'dir, Manisa'da medfûndur. Seyr-i sülûkumuz on iki esmâ üzeredir. Yedisi asıl beşi ferîdir. Esmâ-i seb'a: Lâilâheillallâh, Yâ Allah, Yâ Hû, Yâ Hak, Yâ Hayy, Yâ Kayyûm, Yâ Kahhâr. Furûat-ı hamse: Vehhâb, Fettâh, Vâhid, Ehad, Samed*". Burada verilen furûat isimlerinde Uşşâkîlerden bir isimde farklılık bulunması ve Cerrâhiyye'nin furûatına ise tamamen uymasından da bu zâtın Cerrâhî seyr-i sülûkunu izlediği yani kültür olarak Uşşâkîliğe ama seyr-i sülûk olarak Cerrâhîliğe bağlı olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Öte yandan biz bu dergâhların vakfiyelerine ulaşabilmiş değiliz. Kuvvetle muhtemeldir ki vakif senedlerinde "*evlâda meşrût*" söz konusu bu dergâhlarda "*âyîn-i tarîk-i Uşşâkî*" icrâ edilmesi şartları arasında sayılmış olmalıdır. Bu durumda ne olursa olsun, daha sonra kime intikal ederse etsin bu dergâhlar Uşşâkî usûlünü de sürdürmeleri gerekmektedir. Anlaşılabildiği kadarıyla Muhyiddin-i Bursevî âilesi daha sonra dergâhların bozulmasında da önemli bir rol oynayacak olacak olan "*evlâdiyelik*" usûlüne çok sıkı riâyet etmişlerdir. Bazı sebeplerden dolayı dergâhın meşihatının âile fertlerinden dışarı çıkmamasına özel gayret sarfettikleri hissedilmektedir. Fakat tabii ki böyle bir bakış açısıyla bakıldığında o evlad bu işe ehil mi değil mi diye bakılması gözden kaçabilmektedir. Hasılı Şeyh Muhyiddin-i Bursevî'nin ahfâdı daha sonraki dönemlerde başka tarikatlerden tekmil-i tarîk etmiş olsalar da cedlerinin yolu olan Uşşâkiyye'yi de unutmadan daima ehl-i irfân kimseleri olarak Bursa'nın mânevî kültürünün yoğrulmasında önemli görevler ifâ etmişlerdir. Bu âilenin soy ağacı ve yüzyılın başına kadar yetişen kimseleri hakkında bazı bilgiler sözü geçen Şeyh Abdurrahman-ı Sâlisî Efendi'nin yazdığı risâlede anlatılmaktadır⁵⁴.

III. Devre Bursa'da Uşşâkiyye: Zuhûrî-i Bursevî Efendi

⁵² İbrahim Fahreddin Efendi, *Tabakâtü'l-Cerrâhîn*, s. 131; a.mlf., *Sualnâme*, s. 38.

⁵³ İbrâhim Fahreddin Efendi, *Sualnâme*, s. 37-38.

⁵⁴ Bir çok şeyh yetiştirmiş bu önemli şeyhzâde âilesinin müteâkib soy ağacını Mehmed Şemseddin Efendinin *Yâdigâr-ı Şemsî* isimli eserinden de izlemek mümkündür.

Zühûrî-i Bursevî (ö.1173/1760) Bursa'da Uludağ'ın eteklerinde bir köyde dünyaya gelmiş. İstanbul'da Pîr-i sâni Cemâleddîn-i Uşşâkî'nin halîfesi ve Fatih Keçeciler Uşşâkî dergâhı şeyhi Üsküplü Mahmud Bedreddîn Uşşâkî'ye (ö.1197/1783) intisâb etmiş ve tekmîl-i sülûk'tan sonra şeyhi tarafından tekrar baba ocağı Bursa'ya irşâd için gönderilmiştir. Yirmi küsur sene sonra kendisiyle aynı hastalıktan vefat edecek olan Ahmed Ziyâüddîn Efendi'nin (ö.1198/1784) tâbiriyle "*Mahkeme Câmii kurbunda Hoca Muslihiddîn buk'asında merâsim-i tarîkat-i uşşâkîyi icrâ ve cumartesi giceleri cehren dâire-i zikrullah ile ihyâ-yı ehîbbâ-yı kulûb edip bu hal üzere müdâvemet-i ezkâr ve evrâd, rûh-ı hazret-i pîr Hüsâm-ı Uşşâkî'yi şâd, etmek üzere iken 1173 senesinde [tâundan] vefat etmiştir. Şeyh-i mezbûr, ümmî, sâf-derûn, âşık hâletnemûn, şevk ve cezbesi gâlib, gülzâr-ı tevhide andelîb idi*"⁵⁵ Hakkında daha fazla bir bilginin bulunmadığı bu zât Bursa'da nasıl bir tasavvufî faaliyet içerisinde imiş ve kimleri yetiştirmiş belli değildir. Daha da ilginç olanı hemen hemen aynı yaşlarda oldukları tahmin edilen Muhyiddîn-i Bursevî'nin torunu ve bilahare Cerrâhiyye'ye intisâb eden Çelebi Mehmed Efendi ile tanışıp tanışmadıkları bile belli değildir. Tanışmış olsalardı acaba Çelebi Mehmed Efendi Uşşâkiyye'nin usûlünü de bu zâtın alır mıydı yoksa bâzı yazarların "Câhidîlik" dedikleri Uşşâkîlik kolu ile Zuhûrî Efendi'nin bağlı bulunduğu "Cemâlîlik" kolu arasında bazı ihtilaflar mı vardı bunları bilemiyor⁵⁶. Bu durum Bektâşîlik, Cerrâhîlik v.b. gibi merkezî tarîkatlerde yâni bütün şeyhlerin ve tekkelerin merkez Âsitânesine hem mânen ve hem de maddeten bağlı oldukları tarîkat yapılanmalarında garip karşılanabilecek bir durum iken Uşşâkîlik gibi adem-i merkezîyetçi yapıdaki tarîkatlerde normal karşılanabilen bir durumdur. Binanaleyh aynı şehirde ve hatta aynı mahallede birbirini tanımadan yaşayan ve faaliyet gösteren Uşşâkî şeyhlerine rastgelinmesi tesâdüfî değildir.

IV. Devre Bursa Uşşâkîleri: Mehmed Tevfik Efendi'nin Halîfesi Hamdî Baba ve Halîfeleri

Bursa'da bir diğer Uşşâkî yayılışı Tire'li Mehmed Tevfik Efendi'nin (ö.1297/1881) İstanbul Yedikule Uşşâkî Dergâhına gelmeden evvel vazîfe

55 Ahmed Ziyâüddîn, *Gülzâr-ı Sulehâ*, BEEK, Orhan, nu.1018/2, vr. 110; Mehmed Fahreddîn, *Gülzâr-ı İrfân*, Millet Ktp., A. E. Şeriyye, nu. 1098, vr. 199-200.

56 Biz yapmış olduğumuz ilk kaynak taramalarında böyle bir ayrıma rastlamadık. Her meşhûr şahsın ismine bir kol ihdâs edilmesi Harîrîzâde Kemâleddîn Efendi'nin bir uygulamasıdır ve zaman zaman araştırmacıyı yanıltmaktadır. Bir tarîkat zümreleşmesi hangi şartlarda "kol" olur bunun iyi tesbit edilmesi gerekir.

yaptığı Bursa Pınarbaşı semtindeki Düstûrhân Zâviyesi⁵⁷ şeyhliğinde bulunduğu sırada yetiştirdiği halffeler eliyle olacaktır. Mehmed Tevfik Efendi Bursa'ya gelmeden evvel yukarıda da gördüğümüz gibi bu şehirde Uşşâkîliği temsil eden Muhyiddîn-i Bursevî'nin torunlarının babalarının yollarını ihmal etmeye başladıkları anlaşılmaktadır. Belki de Tevfik Efendi'nin bu şehre gelişi Uşşâkîliği burada yeniden canlandırmak için olabilir. Mehmed Tevfik Efendi'nin Bursa'yı terkedip İstanbul'a yerleşmesinden sonra da zaman zaman Bursa'ya giderek Üçkozlar Dergâhı'nda kaldığını ve bu esnada bir çok kişiyi irşâd ettiğini Sefîne'nin söylemesi de sanki bunu teyid etmektedir⁵⁸.

- Mehmed Tevfik Efendinin Bursa'da hilafet verdiği kimselerin başında Testereci Ahmed Hamdî Baba (ö.1320/1902) gelmektedir ki bu zatın evini hâne-dergâh olarak kullandığını Sefîne'den öğreniyoruz⁵⁹. Yine aynı kaynaktaki bilgilere göre Uşşâkîliğe intisâb etmeden önce diğer bazı tarikatlerden de hisse ve zevk sahibi olmuş bir kişi olduğunu öğrendiğimiz Hamdi Baba halim, selim, ümmî bir kâmil bir kişi olarak tarif edilir. Vassaf, Seyyid Ahmed Dergâhında medfûn olan Hamdî Baba'nın mezar taşında şunların yazılı olduğunu söyler: *"Bu makberede tarikat-i alîyye-yi Uşşâkiyye meşâyih-ı kirâmından ârif-i billâh, mürşid ilâllah, câmi-i müsemma-yı esmâ-yi isnâ aşer Bursalı Hamdî Baba'nın cism-i mahsûsu medfûndur. Menba-i maü'l-hayât olan bu şeyh-i kâmil neş'e-i dünyevîsinde otuzyedi sene kadar teşnegân-ı mârifeti füyûzâtı mânevîyye ile sirâb etmiş idi. Seksenbeş senninde azîm-i dâru'n-niâm oldu. Sene 1320."* Bu hesaba göre doğum tarihi 1820, hilâfet tarihi 1886 ve şeyhlik süresi de 37 sene olmaktadır. Testereci esnafından olan Hamdî Baba'nın dükkanı da irfan sohbetlerinin yapıldığı bir mekân imiş. Şeyhi Mehmed Tevfik Efendi İstanbul'a gelmeden önce kendisine hilafet vermiştir. Seyyid Usûl Dergâhı şeyhi Kâdirîye'den Abdî Efendi (ö.1925) son demlerine yetiştiği Hamdî Efendi için Hüseyin Vassaf'a şunları anlatır: *"Ölümünden iki gün önce (Pazartesi günü) bizim dergâhın yakınındaki berbere tıraş olmuş, sonra karşıdaki kahveciye borcunu ödemiş, ardından da bize uğrayıp selâm verdi ve 'Çarşamba günü size misâfir geleceğiz evlad' dedi. Biz de 'Hay hay efendim, buyurunuz, sohbet ederiz' diye mukâbelede bulunmuştuk. Çarşamba günü Hamdî Efendinin oğlu yaşlı gözlerle dergâhın kapısını çaldı ve 'Efendim Babamız Hakk'a yürüdü. Ölmeden önce de sizin dergâhınıza, Seyyid Usûl Dergâhının hazîresine*

⁵⁷ İlginçtir ki Bursa Dergâhları üzerine en önemli kaynak olan Yâdigâr-ı Şemsî'nin müellifi Mehmed Şemseddîn Efendi bu dergâhtan kısaca bahseder ama şeyhleri hakkında bir bilgiye ulaşamamış olacak ki onlardan hiç bahsetmez. Bkz. Mehmed Şemseddin, *a.g.e.*, s. 353; Hasan Basri Öcalan, *a.g.e.*, s. 166.

⁵⁸ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. IV, vr. 294, Sül. Ktp., Yazma Bağışlar, nu. 2308.

⁵⁹ Hüseyin Vassâf, *a.g.e.*, c. IV, vr. 294.

gömülmeyi vasiyet etti' deyince biz Hamdî Baba'nın 'Çarşamba günü size misâfir geleceğiz evlâd' demesindeki sırrı anlamış olduk. Çok âşık bir zattu, sürekli 'Yâ Hakk' diye zikrederek gezerdi". Yine Vassaf'ın, Abdî Efendi'nin her ne kadar kendisi Kâdirîyye'den ise de teberrüken dergâhında Uşşâkîler için de bir gün ayırdığını nakletmesi Uşşâkî şeyhlerinden Hamdi Baba'nın ve halifelerinin bu Dergâh mensûbları tarafından da sevilen sayılan kişiler olduğunu göstermektedir⁶⁰.

- Hamdî Efendi'nin bir halîfesi Bursa'da hamamı olan *Hamâmî İsmâil Efendi* (ö.1916) adındaki zattır. (Bu zat aynı zamanda büyük şeyh efendi Mehmed Tevfik Efendi'nin de damadıdır). Rivâyete göre bir gün Hamdî Efendi bu hamamda yıkanmaya gelmiş, bizzat İsmail Efendi onu yıkamış, sırtını keselemiş. Hamdî Efendi bundan çok memnun kalmış. Kendisine "Evlâdım sen benim zâhirimi yıkadın, temizledin, sağol. Şimdi benim de bir hamamım var. Sen de oraya gel bu sefer ben seni bir yıkayayım, temizleyeyim, içini pâk edeyim" deyince İsmâil Efendi bu dâveti kabul ederek onun tarîkatine girmiş. 1916'da vefat edip şeyhinin yanına Seyyid Usûl Dergâhına defnedildiğinde Mısrî şeyhi Mehmed Şemseddîn Efendi şu tarihi düşmüştü:

"İki didem yaş döküp Şemsi tamam târih dedim
Etti İsmâil Efendi cânını kurbân-ı Hak" [1334].

- Hamdî Efendinin bir diğer halîfesinin *Yûnus Dede* isminde bir zat olduğunu yine Hüseyin Vassaf'tan öğreniyoruz. O da Seyyid Usûl Dergâhında medfûndur. Mehmed Şemseddîn Efendi onun vefâtına ise şu târihi düşmüştü:

"On iki esmâyı câmî Şemsi cevher târihi
Varlığını fânî edip Yûnus Dede buldu bekâ"[1340].

- Hamdî Efendinin bir diğer halîfesi ise *Mehmed Şehâbedîn Efendi* (Hacı Dede)'dir. Bursa'nın Abdal mahallesinde doğan Hacı Dede gençliğinde havlucu esnafı imiş. Askerde iken çavuş rütbesiyle 1850'deki Rus harbine katılmış. Askerden gelince önce Abdurrezzâk Mahallesindeki (Âşık) Yûnus Emrem Dergâhı Sâdî şeyhi Tevfik Efendi'ye (ö.1906) intisâb etmiş⁶¹, ardından 1873 yılında Testereci Hamdî Baba'ya mülâkî olunca ona

⁶⁰ Hüseyin Vassaf, *a.g.e.*, c. I, vr. 295.

⁶¹ *Yâdigâr*'da Yunus Emrem Dergâhı'nın Tevfik Efendi'den sonra gelen son şeyhi Şükri Efendi'nin (1337/1919) her ne kadar bu dergâhın Sâdî meşihati olduğundan dolayı Sâdîyye'den icâzeti varsa da esas seyr-i sülûkunun tarîk-i Uşşâkıyye'den Testereci Ahmed Hamdi Efendi'den olduğunu söylemesi bu

intikâl etmiş ve seyr-i sülûkunu ondan tamamlayarak halîfesi olmuş. O da evini dergâh olarak kullanırmış ve pek çok zevâtı irşâd etmiş⁶². Hayatının sonuna doğru, ihtiyarlığın da etkisiyle inzivâyâ çekilmiş ve zamanının çoğunu Ulu Câmî'de ibâdet ve tefekkürle geçirmeye başlamış. 1915 tarihinde 90 yaşında iken vefat ettiğinde Deveciler mezarlığının batı tarafına defnolunmuş. Kendisiyle görüşen Hüseyin Vassâf onu "Uzun boylu, zayıf bünyeli, halim, selim, tatlı dilli, zâhid, âbid ve mücâhid bir kişi" olarak tanımlıyor. Hacı Dede hanımı Penbe Hanım ile çok iyi geçinirmiş. O kadar birbirlerini severlermiş ki eğer ikisinden birisi vefat edecek olsa hemen diğeri de onun yanına gideceğine dair birbirleriyle sözleşmişler. Ve öyle de olmuş Hacı Dede'nin vefatının üzerinden yirmi dört saat geçmeden hanımı vefat ederek yanına defn edilmiş. Mehmed Şemseddin Efendi bu olay üzerine onun vefatına şu tarihi düşmüş:

*"Râh-ı uşşâkîye sâlik olup bilâhire
Şeyh Hamdî'den mücâzan zevk-i mânâ eyledi
Âbid ü zâhid ü mücâhid mazhar-ı tevhîd-i zât
Hacc-ı sûri ile mânâyı da ifâ eyledi
Zevce Penbe hanımla göçmeyi va'd eyledi
Yirmi dört saat içinde ahde vefâ eyledi
Nâmdâşdır şefî olsun anın fahr-i rûsûl
Sünnet-i nebevîyi çünkü icrâ eyledi
Çâr tarafa bu târihi ilân ettiler
Hâcî Dede zikr ile azm-i ukbâ eyledi"* [1333].

Son Dönem Bursa Uşşâkîleri: İnegöl Müftüsü İzzet Efendi ve Halîfeleri

Son dönem Bursa Uşşâkîleri deyince akla ilk gelen isim İnegöl'lü Muhammed İzzet (Safiyullah) Efendi olmaktadır. *Meclis-i Meşâyih*'a vermiş olduğu ilmuhaberdeki bilgilere göre İzzet Efendi Selim Efendi'nin oğlu olup 1285/1869 tarihinde Batum'da Acar-ı Ulyâ'nın (Yukarı Acarya) Hola kazasında doğmuş. Dersââdet Bahr-i Sefid Ayak Kurşunlu Medresesinde 1910 târihine kadar ilim tahsîl etmiştir. Bu medresenin hocaları arasında bulunan Burdur'lu Mustafa Sâfi Efendi'den -ki bu zat sonra kendi şeyhi olacaktır- on üç sene zâhirî ilimleri tahsîl ettikten sonra aynı hoca kendisine artık bâtinî ilimlerde de çalışması gerektiğini söyleyerek ilk tarikat dersini

dergâh ile Hamdî Baba'nın bir şekilde ilgisinin olduğunu göstermektedir. Mehmed Şemseddin, *a.g.e.*, s. 613.

⁶² Hüseyin Vassâf, *a.g.e.*, c. IV, s. 381.

vermiştir. Bu arada Meşihatın inhâsı üzerine İnegöl kazâsının merkeze bağlı Hoca Köyü'nün (3 km) Hamidiye Medresesine müderris tâyin olunmuştur. Arapça, Türkçe, Farsça ve Gürcü dilleri ile okur yazardı. Sürekli ilim tadrîsi ile meşgûl olan İzzet Efendi bu arada 1914 târihinden itibaren bir müddet Bursa Vilâyet Genel Meclisi âzâlığında da bulunmuştur. Hem müderrislik ve hem de meclis âzâlığı görevlerini îfâ ederken 1906 yılının Ramazan ayında girdiği Uşşâkî tarikatını 1917 târihinde ikmâl ederek o esnada Hüsâmeddîn-i Uşâkî Dergâhı postnişini olan medreseden hocası Mustafa Sâfi Efendi'den halîfelik tâcını giymiştir⁶³. Bu hilâfet merâsiminden iki hafta sonra o merâsim heyetinin âzâlarından Emir Buhârî Şeyhi Mustafa Efendi Meclis-i Meşâyih'a bir dilekçe göndererek bu halîfeliğin tescilini talep etmiş⁶⁴ ve yaklaşık bir ay kadar sonra da bu onayın geldiği arşiv vesîkalarının incelenmesinden anlaşılmaktadır⁶⁵.

İzzet Efendi bugün İnegöl halkı tarafından "Hocaköy Dedesi" olarak bilinmektedir. "Evler üstü" denilen mahalde bulunan kabri başında her sene Hıdrellez zamanı ihtifal düzenlenmektedir. Bu kutlamadan önce köylere ve İnegöl halkına açıkça davet yapılır. Kutlama bir bayram havasında geçer. Köy halkı bir kaç gün önceden yaptıkları hazırlıkları o gün en güzel şekilde sunarlar. Önce toplu olarak mevlüt okunur, dualar yapılır. Ardından köy halkının hazırladığı yemekler toplu olarak yenilir⁶⁶.

- Şeyh İzzet Efendinin İnegöl'de yetiştirdiği kimselerden birisi Hacı Yûsuf Efendidir. 1282/1860 tarihinde o da Batum'da doğmuştur. Baba adı

⁶³ İzzet Efendi'ye hilâfet veren hem müderris ve hem Uşşâkî Âsitânesi şeyhi Mustafa Sâfi Efendi bir de Bursa İsmail Hakkı Dergâhı'nın 9. postnişini, müderris ve Sefine yazarı Hüseyin Vassaf Efendinin "*kendisiyle görüştiğümde zevkan uyanmış, neş'e-i tarikattan hisse-dâr olmuş buldum. Nakşibendi müntesiplerinden hayli ihvânı vardır*" dediği Şeyh Ahmed Rüşdî Efendi'ye de teberrûken Uşşâkîye'den de icâzet verdiğini öğreniyoruz. Hüseyin Vassaf, *a.g.e.*, C. III, s. 23.

⁶⁴ "*Meclis-i Meşâyih riyâset-i celîlesine; Kasımpaşa'da vâkî Hüsâmeddîn-i Uşşâkî Dergâh-ı şerîfi post-nişini reşâdetlü Mustafa Sâfi Efendi tarafından ahz-ı icâzetle tâc ve hırka iksâ edilen Batûmî Mehmed İzzet Efendi'nin usûl üzere yüce hey'etçe tasdik buyurulmak üzere ol babtaki tâlimatnâme ahkâmına tevfikân işbu inhâ takdîm kılndı. 18 Şubat 1335. Hey'et-i mezkûre âzâsından Emir Buhârî Şeyhi (imzâ: Mustafa)*". Bkz. Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, c. V, s. 126-127, İstanbul 1996.

⁶⁵ Batûmî Muhammed Safiyyullah Efendi'nin almış olduğu bu hilâfetnâme Meclis-i Meşâyih tarafından 17 Cumâdul'ûlâ 1335/11 Mart 1917 tarihinde tasdiklenmiştir. Bkz. İstanbul Müftülüğü, Meşihat Arşivi, Meclis-i Meşâyih Mukarrerat Zabıt Defteri, Nu: 1761, s. 10.

⁶⁶ Mustafa Yılmaz, *İnegöl Erenleri ve Evliyalari*, s. 4, İnegöl 1999; Raif Kaplanoğlu, *a.g.e.*, s. 142.

Şerif ana adı Hürbân'dır. İnegöl'ün Hilmiye köyüne yerleşerek burada irşâd faaliyetini sürdürmüştür. Tufan Hoca isimli bir kişiye hilâfet vermiş. 1955 yılında Hakk'a yürümüştür, kabri aynı köydedir. Elinden tesbihin hiç düşmediği rivâyet edilir⁶⁷.

- İzzet Efendinin halifelerinden birisi de Bursa'da muhallebici dükkanı bulunan Hacı İbrahim (Zor) Efendidir (ö.1951).

- Aslında Osmanlı sûfleri hakkındaki en zengin toplu bilgileri havi eser olan Sefine-i Evliyâ'nın müellifi ve Kasımpaşa Uşşâkî Âsitânesinin son şeyhi Hüseyin Vassaf'ın da (ö.1929) şeyhi Mustafa Sâfi Efendi olmakla beraber hilâfeti İzzet Efendi elindedir. İzzet Efendi bizzat İnegöl'den gelerek kendisine tâc ve hırka giydirmiştir. Uşşâkî şeyhi Hüseyin Vassaf'ın bu eseri de hiç şüphesiz Bursa'nın mânevî târihine ışık tutucu pek çok bilgileri de içermekle beraber onun özellikle Bursa Hâtırası ve Kemâlnâme-i Hakkı isimli eserleri doğrudan Bursa kültür tarihi ile ilgili eserlerdir.

- İzzet Efendi'nin ve Yusuf Efendi'nin bir halîfesi de Hacı Mehmed Durmuş Dededir. 1901'de İnegöl Kocakonak köyünde doğan bu zatla görüşmüş idim. İnegöl kabristanında bekçilik yapmış ümmî bir zattı. 1997'de vefat etti.

Buraya kadar gördüğümüz beş dönem Bursa Uşşâkîlerinin aralarında doğrudan bir irtibat tesbit edemedik. Âdetâ her bir dalga birbirinden bağımsız olarak gelişmiş *spontane* zümreleşmeler gibi gözükmektedir. Sadece IV. devre Uşşâkîleri içerisinde kendisinden bahsettiğimiz Mehmet Tevfik Efendi'nin Bursa'ya geldiğinde Üç Kozlar Dergâhında kalıyor olması bize onun bir önceki dönem Uşşâkîlerinin devamı olan Muhyiddin-i Bursevî'nin o zamanki torunlarıyla tanışıyor olduğu ihtimalini hatırlatmaktadır. Şimdi şahıslardan mekânlara, Bursa'daki Uşşâkî mekânlarını incelemeye geçebiliriz.

Bursa'da Uşşâkî Dergâhları

Her ne kadar Hüsâmeddîn-i Uşşâkî'nin halîfeleri arasında üç Bursevî nisbeli isme rastlıyorsak ve bizzat halifelerinden Memîcân-ı Saruhânî'niyi 980/1572'li yıllarda Bursa'ya irşâd için göndermiş olduğunu biliyorsak da o yıllarda bir Uşşâkî tekkesinin kurulup kurulmadığından haberdar değiliz. Bizim tesbit edilebildiğimiz Bursa Uşşâkî Dergâhları ise şunlardır:

1. Üç-Kozlar Dergâhı

Bilebildiğimiz kadarıyla Bursa'daki ilk Uşşâkî dergâhı Üçkozlar semtinde bulunan Üçkozlar Dergâhı olmaktadır. Bursa'daki en önemli

⁶⁷ Mustafa Yılmaz, *a.g.e.*, s. 14.

Uşşâkî mekânı bu dergâhtır. Üç Kuzular da denilen bu dergâhın ilk kuruluşunun kimin tarafından gerçekleştirildiği tartışmalı ise de en kuvvetli ihtimâl Uşşâkî şeyhi Muhyiddîn-i Bursevî tarafından kurulmuş olmasıdır⁶⁸. Kendisi hakkındaki en eski kaynakta da "...medîne-i mezbûrede cebel zeylinde vâkî Üçkozlar nâm makâm-ı nüzhet-fezâda muâvenet-i ehibbâ ve kibâr-ı kesîri'l-âsâr ile bir câmî-i bî-hemtâ ve zâviye-i vâlâ tarh u binâ idüp"⁶⁹ denilmesi bu dergâhın ve câmisinin bazı dostlarının da maddî yardımlarıyla bizzat Muhyiddîn Efendi tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu âilenin son ferdlerinden Abdurrahman-ı Sâlisî ise Muhyiddin Efendi'yi "Bânî-i Sâni" olarak yani ikinci defa bu binayı yapan kişi olarak anar⁷⁰. Bugün bile "Üçkozlar Mahallesi" olarak anılan bu semt adını bu mekândan almaktadır⁷¹. Şâir Vardârî'nin Dergahnâme'sinde "Üç Kozlar ulu dergâh Bursa'yı seyrediyor" ifâdesiyle de tasvîr edildiği gibi⁷² Uludağ'ın eteklerinde ve şehre ve ovaya kartalbakışı bakan tam bir halvetî tekkesi, bir inzivâ yeridir. Yaklaşık yüz metre batısında Üftâde tekkesi vardır. Muhyiddîn Efendi'nin bu tekkede Uşşâkî-Câhidî üzere âyin-i şerif icrâ etmekteydi. Kendisininin 1091 yılında vefatından sonra bu tekkeye oğlu Şeyh Abdî Efendi postnişin oldu. Bu tekkenin postnişinlerinin sırası şu şekildedir:

1. Muhyiddîn-i Bursevî (1091'e kadar).
2. Oğlu Abdî Efendi (1137'ye kadar)
3. Oğlu Mustafa Efendi (1164'e kadar. Bilâ-veled).
4. Kardeşi Muhammed Efendi (Bir kaç ay).
5. Oğlu İbrahim Efendi (Dergâhın yarı hissesinde 1214' kadar).
6. Kardeşi Abdurrahman Efendi (Dergâhın yarı hissesinde 1221'e kadar).
7. Abdurrahman Efendi'nin oğlu Mustafa Efendi (1228'e kadar).
8. İbrahim Efendi'nin oğlu Şeyh Safiyyüddîn Efendi (1222'ye kadar. Bilâ-veled).
9. Kardeşi Şeyh Şerâfüddîn Efendi (1240'a kadar).
- 10 Oğlu Ata Efendi (1251'e kadar. Bilâ-veled).

⁶⁸ M. Şemseddîn, *a.g.e.*, s. 147. Hasan Tâib ise tekkenin kurucusunun Muhyiddin Efendi'nin oğlu Abdî Efendi olduğunu söyler. Vakfın kurucusu Abdî Efendi olabilir ama tekke fonksiyonu babası ile başlamış olduğundan tekkenin kurucusu olarak biz Muhyiddîn Efendi'yi esas alıyoruz.

⁶⁹ İsmâil Belig, *a.g.e.*, 184-185.

⁷⁰ Abdurrahman-ı Sâlisî, *a.g.e.*, vr. 4.

⁷¹ Raif Kaplanoğlu, *a.g.e.*, s. 280.

⁷² Vardârî, *Dergahnâme*, nşr. Mustafa Kara, (*Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler* içerisinde), s. 82.

11. Altıncı Şeyh Abdurrahman Efendi'nin oğlu Hayri Küllih Şeyh Said Efendi⁷³ (1257'ye kadar).

12. Yedinci şeyh Mustafa Efendi'nin oğlu Şeyh Tâhir Efendi⁷⁴ (yarı hissesinde 1292'ye kadar).

13. Oğlu Şeyh Said Efendi⁷⁵ (Yarı hissesinde 1333'e kadar).

14. Yedinci şeyh Mustafa Efendi'nin oğlu Şeyh Refi' Efendi⁷⁶ (Yarı hissesinde 1287'ye kadar).

15. Oğlu Şeyh Abdurrahman-ı Sâlisî Efendi (Amca oğlundan kalan yarı hisseyi de alarak tam hisse üzerinde 1925'e kadar).

Görüleceği üzere Üçkozlar dergâhı "evlâda meşrû" yani babadan oğula geçişin esas alındığı âile dergâhı. Bunun bir mirâs gibi telakki edilmesinden dolayı da kadeşler arasındaki ihtilaflardan dolayı 5. şeyhten itibaren dergâhın meşihati hep ikiye bölünerek (nisf hisse) sürdürülmüştür. Bunun yol açtığı problemlere daha önce değinmiştik. Tekkenin bahçesinde yer alan Türbede ise Şeyh Muhyiddîn-i Bursevî, hanımı Hürmüz hanım, oğlu Abdi Efendi, Şeyh Mehmed, Şeyh Abdurrahman ve Şeyh İbrahim isimli zatlar yatmaktadır. Türbenin dışındaki hazîrede de bir çok önemli kimsenin mezârı bulunmaktadır ancak bugün bakımsız ve mezar taşlarının bir çoğu yerinden çıkarılmış vaziyettedir. Yâdigâr müellifinin kaydettiğine göre tekke 1235/1819 tarihinde Mustafa Paşa tarafından yeniden yapılmıştır. Türbenin ziyâret penceresi üzerinde bugün de asılı duran bir kitâbeden türbenin de aynı tarihte tâmir gördüğünü anlamaktayız⁷⁷. Daha sonraki dönemlerde Abdurrahman Efendi Tekkesi ve Mehmed Safiyyüddîn Zâviyesi gibi adlarla

⁷³ "Merd-i mücerred, münzevî bir şeyh-i kâmil imiş. Ricâl ve kibâr ziyâretine gelirler imiş. Her ne derlerse 'el-Hayru küllühu' [Hepsi güzel] der imiş. Onun için ismi 'Hayri Küllih' kalmış". Bkz. Abdurrahman-ı Sâlisî, a.g.e., vr. 4.

⁷⁴ "Sâf-dil imiş. Bazen ziraat bazen Câmî-i Kebîr civârında Dolap Odaları'nda dolapçılık edermiş". Bkz. Abdurrahman-ı Sâlisî, a.g.e., vr. 4.

⁷⁵ "Sâbık müftü Uşaklı Hacı İbrâhim Efendi'den ilm-i zâhir ve Nakşîyye'den icâzet alıp akrânına fâik olmuştur. Safiyyüddîn adındaki oğlu Balkan harbinde şehîd olmuştur. Hafız Tâhir Efendi adındaki oğlu Hıdırlık Mahallesi Mescidinde imâmet zimmetiyle meşgûldür. Bedreddîn adındaki oğlu debbâğ sanatıyla meşgûldür". Bkz. Abdurrahman-ı Sâlisî, a.g.e., vr. 5.

⁷⁶ "Tarîk-i Mısıriyye hulefâsından Morali Şeyh Ali Efendi'den hilâfet alıp oldukça âlim, fâzil, kâmil, emsâline fâik imiş. Dergâhın hâsılâtı cüz'î olduğundan dolapçılık zanaatıyla meşgûl olup kesbi ile fakir ve zuefâya it'âm-ı taâm edermiş. Vefâtından altı mâh sonra ihvânlarından bir kaç kimsenin rüyâlarında 'Benim râhatım yoktur, kabrimi açın' demiş. İhvân cem olup kabri açarlar, görürler ki üzerindeki kapak taşının biri kaymış, göğsüne deymeye iki parmak kalmış. Şeyh-i mezkûr kalıbı çürütmemiş, kefeni bile lekelenmemiş rahmetullahialeh". Bkz. Abdurrahman-ı Sâlisî, a.g.e., vr. 5.

⁷⁷ Gerek tekkenin yeniden inşâ kitâbesi ve gerekse türbenin tâmir kitâbesi Mehmed Şemseddin Efendi tarafından Yâdigâr-ı Şemsî'ye alınmıştır (s. 157-158).

da anılan bu tekke dergâhların kapatıldığı tarihe kadar hizmet vermeye devam etmiştir. 1950 yılında yıkılan bu tevhidhâne yeniden inşâ edilmek sûretiyle bugün Üçkozlar Câmîi elde edilmiştir⁷⁸. Minâresi ise orijinaldir. Daha önce de değindiğimiz gibi 1919 yılında Bursa'ya ziyaret eden 23 yaşındaki genç bir Cerrâhî şeyhi olan İbrâhim Fahreddin Efendi Bursa Meclis-i Meşâyihına ve özellikle bu meclis âzâsı Mehmed Şemseddîn (Ulusoy) Efendiye mürâcâtla bu dergâhın Muhyiddîn-i Bursevî'nin torunu Şeyh Çelebi Mehmed Efendi zamanında Cerrâhîye'ye intikal etmiş olduğunu kendilerine anlatır. Bunun üzerine Fahreddin Efendi dervişlerine İstanbul'dan bir Cerrâhî Tâc-ı Şerîfi ile yine aynı tarife âit bir levha getirir ve bir ihtifâl ile türbede Şeyh Çelebi Mehmed Efendi'nin sandukasına asarlar⁷⁹.

2. Çarşamba Dergâhı:

Bursa'daki ikinci önemli Uşşâkî mekânıdır. Bu dergâhın kurucusu Üçkozlar Şeyhizâde Mustafa Efendidir. Ali Paşa Câmisi'nin doğusuna bitişik bir tekkedir. *Yâdigâr* müellifi; "*Mûmâ ileyh sâhib-i himmet ve nâil-i servet olmağla Ali Paşa mahallesinde vâkî zâviyeyi müceddeden binâ ve bir hayli nûkûd vakf iderek ihyâ itmekle bânî-i dergâh ve sâhib-i hankâh olduğundan Çehâr-şenbe giceleri icrâ-yı usûl-i tarîkat ile rehnümâ-yı erbâb-ı hakikat*" bir kimsede olduğunu söylemektedir. Buradan anlıyoruz ki burada daha önce başka bir dergâh bulunmakta imiş fakat metrûk hâle geldiğinden olsa gerek Mustafa Efendi tarafından mülk olarak satın alınıp üzerine bu dergâh inşâ edilmiştir. Kendisi de vefat ettiğinde bu dergâhın hazîresine defnolunmuştur. Kardeşi Abdülmü'min Dergâhı şeyhi Ali Efendi de kendisinden yaklaşık dört yıl sonra vefat ettiğinde yine buraya defnedilmiştir. Küçük kardeşi Abdî Efendi'nin söylediği târih mezar taşına yazılmıştır.

Mezkûr dergâhın 2. postnişini oğlu Mehmed Gavsî Efendidir. Seyr-i sülûkunu amcası Abdî Efendi'den tamamladıktan sonra babasının makâmına geçmiştir. Aynı zamanda hattat olduğunu söylediğimiz Gavsî Efendi 1161 tarihinde vefat ederek bu dergâhın hazîresine defn edilmiştir. 3. postnişin ise Gavsî Efendi'nin küçük kardeşi Atâullah Efendi'dir. 1164 tarihinde vefat

⁷⁸ *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. III, s. 195, Ankara 1983.

⁷⁹ "1337 senesi Zilhicce evvelinde Nüreddîn-i Cerrâhî hazretlerinin dergâhına postnişin olan Şeyh Fahreddin Efendi dergâhımıza geldiler ve ceddimiz Şeyh Mehmed Çelebi hazretlerini ziyaret etmek için geldiklerini söylediler ve sandukalarına bir tâc-ı şerif giydirdiler". Bkz. Abdurrahman-ı Sâlisî, *a.g.e.*, vr. 6.

Günümüzde de bu türbenin duvarlarının bazı Cerrâhî levhaları ile süslediği görülmekte ve Bursa'ya gelen her Cerrâhî dervişinin bu mekânı muhakkak ziyaret ettiği gözlenmektedir.

ettiğinde çocuğu olmadığı için bu dergâhın meşihati bir müddet boş kalmıştır. Önce Halep'ten gelen Kâdirî meşâyihundan Şeyh Kâsım Efendi'ye tevcih edilen dergâh bu şeyh efendi de bilâ-veled olduğu için 1182 tarihinde vefat edince bu sefer dergâhın meşihati Muhyiddîn-i Bursevî'nin bir diğer torunu, oğlu Ali Efendi'nin oğlu ve aynı zamanda Abdülmü'min Dergâhının da postnişîni bulunan Râşid Efendi'ye tevcih edilmekle tekrar aynı aileye geçmiş oldu. 5. postnişînin Râşid Efendi'nin 1197/1783 tarihinde vefatıyla yerine 6. postnişînin olarak makâmına oğlu Abdülmü'min Molla ta'yîn olunmuştur⁸⁰. Ancak bu zata dedesinin ve babasının şeyhlik yaptığı Abdülmü'min Tekkesinin ve amca oğullarının şeyhlik yaptığı Çarşamba Dergâhının ikisinin birden şeyhliği tevcih edilmişse de bu vazîfeye lâyük olmadığından her iki görev de bir başkasına, Üftâde soyundan gelen Şeyh Sadreddîn Efendi'ye verilmiştir. Kaynaklarda kendisi için “Şeyh” tâbiri kullanılmak yerine “Molla” denilmesi bu zâtın ilm-i bâtında bir kudretinin olmadığını akla getirmektedir. Üftâdezâde Şeyh Sadreddîn Efendi de 1223 tarihinde bilâ-veled vefat edince yerine yine Muhyiddîn-i Bursevî'nin oğlunun torunu, yani Abdî Efendi'nin oğlu İbrâhim Efendi'nin oğlu Şeyh Şerefeddîn Efendi geçmiştir. Bu zat aynı zamanda Üç-kozlar Dergâhında da ağabeyi ile beraber şeyhliğini sürdürmüştür. Ancak Yâdigâr müellifi bu zatın tarikaten Mısriye'ye müntesib bulunduğunu yazmaktadır. Binanaleyh 6. postnişînden sonra bu dergâhın meşihati her ne kadar soy olarak Muhyiddîn-i Bursevî neslinde kalmışsa da tarikaten Mısriyye'ye intikâl etmiştir. 1240 senesinde vefat edince yerine oğlu Atâ Efendi geçmiştir. Babasından kalan Üç-Kozlar Dergâhı'nın şeyhlik hakkının yarısı da (nisf-ı meşihat) kendisine intikal etmiştir. 1251 tarihinde çocuksuz olarak vefat edince yerine eniştesi Tire'li Edhem Efendi geçmiştir.

Çarşamba Dergâhı son iki sene Yâdigâr müellifi Şeyh Mehmed Şemseddîn Efendi vekâlet etmiş ve harab hale gelen bu dergâh kendisinin himmetleriyle kısmen tamir edilmiştir⁸¹.

3. Molla Arap Dergâhı

Muhyiddîn-i Bursevî'nin ortanca oğlu Şeyh Ömer Efendi Molla Arap Câmisi'nin haremindedir bulunduğu rivâyet edilen tekkenin şeyhliğine geçmiştir. Bu dergâhın kuruluşu ise Osmanlı toplumunda bir mahalde bir tekkenin nasıl oluştuğunu göstermesi açısından önemlidir. 1023/1614 tarihli Bursa Şer'iyye Sicili B 32, 12a'da kayıtlı bir mahkeme kaydında Mustafa oğlu Hasan Dede adında birisinin mahkemeye başvurarak kendisinin Halvetiye'ye mensûb bulunduğunu, Molla Arap mahallesinde oturduğunu ve Molla Arap Câmîinin şehrin dışında olduğu için cemaatinin çok az

⁸⁰ Mehmed Şemseddin, *a.g.e.*, s. 314.

⁸¹ Mehmed Şemseddin, *a.g.e.*, s. 317

olduğunu, ama şu anda Halvetî dervişlerinin burada zikir ve tevhid yapmalarından dolayı cemaatinin bir hayli arttığını, bundan dolayı da câmiye bitişik bir odayı tamir ederek dergâh gibi kullandıklarını bildirmiş ve buraya meşihat koydurmak sûretiyle dergâh statüsüne geçirilmesini talep etmiştir. Mahkeme yapılan tahkikat neticesinde bu ihtiyacı yerinde bulmuş ve burasının Dergâh olarak kullanılmasını onaylamıştır⁸². Daha sonra münhal kalmış olacak ki Muhyiddîn-i Bursevî'nin oğlu burasının şeyhliğini üstlenmiştir. 1120/1708 tarihinde vefat ettikten sonra yerine kimlerin geçtiği belli değildir. Buradan bu dergâhın Uşşâkî Dergâhı olmasının çok kısa bir süre için olduğunu çıkarmaktayız.

4. Abdülmü'min Dergâhı

Gökdere semtinde Maksem denilen yerde bu dergâhın esas kurucusu Bolu'lu Abdülmü'min Efendi'dir. Daha sonra boş kalan bu dergâh Muhyiddîn-i Bursevî'nin oğlu Ali Efendi tarafından yeniden ihyâ edilmiştir. 1124 tarihinde vefat ettiğinde yerine oğlu Şeyh Râşid Efendi geçmiş, bu zat da 1197/1783 tarihinde vefatıyla yerine oğlu Abdülmü'min Molla ta'yın olunmuştur. Bu zata dedesinin ve babasının şeyhlik yaptığı bu Abdülmü'min Tekkesiyle beraber amca çocuklarının şeyhlik yaptığı Çarşamba Dergâhının şeyhlikleri tevcih edilmişse de bu vazîfeye lâıyk olmadığından her iki görev de bir başkasına, Üftâde soyundan gelen Şeyh Sadreddîn Efendi'ye verilmiştir. Ancak Üftâdezâde Şeyh Sadreddîn Efendi kendi uhdesine sadece Çarşamba Dergâhının şeyhliğini almış ve bu Abdülmü'min Tekkesinin şeyhliğini Rıfâî meşâyihından Şeyh Mahmûd el-Bâhîrî'ye terk etmiştir. İşte bu olaydan sonra bu dergâh tarîk-i Rıfâîye'ye geçmiştir. Yüzyılın başında harab hale gelen bu dergâh Belediye tarafından "*iskân-ı mûcib-i tehlike*"li görülerek yıktırılmış ve enkâzından arta kalan malzemeyle son Şeyh Cemâl Efendi'nin hayatını sürdürebilmesi için iki göz bir oda inşâ edilmiştir⁸³.

5. Zuhûrî el-Uşşâkî Dergâhı

Yukarıda saydığımız bu dört dergâh Uşşâkiye'nin Câhidîye koluna bağlı bir âileye mensûb şeyhler tarafından idare edilen tekkeler iken Zuhûrî-i Uşşâkî Dergâhı İstanbul Keçeciler Uşşâkî Dergâhı şeyhi Mahmûd Bedreddîn Efendi'den seyrî sülûkunu tamamlayan Zuhûrî el-Bursevî'nin şeyhlik yaptığı bir Uşşâkî tekkesidir. Şeyhi tarafından Bursa'da tarikat neşri ile vazîfelendirilince Mahkeme Câmisi yakınlarında bulunan Hoca Muslihiddîn Zâviyesinde "*merâsim-i tarikat-ı Uşşâkiyye'yi icrâ ve cum'a-irtesi giceleri zikru'l-lâh ile ihyâ-yı kulûb-ı dervîşân u ehîbbâ iderler imiş*". Daha sonra bu dergâh Sâdiyye'ye intikâl etmiş. Yâdigâr müellifi 1914'de burasının artık

⁸² Nakleden Hasan Basri Öcalan, *a.g.e.*, s. 115.

⁸³ Mehmed Şemseddin, *a.g.e.*, s. 445-446.

dergâhlıktan çıkıp Mektep olduğunu biraz da sitemkâr ifâdelerle anlatmaktadır⁸⁴.

Bu tekkelerin yanısıra çok kısa sürelerle veya teberrüken Uşşâkî meclislerinin kurulduğu yerler de olmuştur. Mesela Şeyh Muhyiddîn-i Bursevî'nin Uşşâkîlik'ten hilâfet verdiği bir şeyh olarak gösterilen Kâsım Subaşı (Ali Paşa) Dergâhı şeyhi Şeyh Receb Efendi zamanında söz konusu bu dergâh, Mehmed Tevfik Efendi'nin İstanbul'a gelmeden evvel şeyhlik yaptığı Düsturhân Zâviyesi, Testercci Hamdi Baba ve halîfelerinin meclis açtıkları Seyyid Usûl Dergâhı, Yunus Emrem Dergâhı gibi dergâhlar da bir şekilde Uşşâkîlik ile irtibâtı olan dergâhlardır. Buraya kadar saydığımız bütün bu dergâhların yerleri sayın Mustafa Kara tarafından tesbît edilmiş olup hepsi Bursa haritası üzerinde tek tek gösterilmiştir⁸⁵. Fakat maalesef merkezin yanısıra Bursa nâhiyelerindeki Uşşâkî zümreleşmeleri ve dergâhları hakkında detaylı bilgilere sahip olamadık. Bunlar içerisinde sadece yüzyılın başında oluşmaya başlayan İnegöl Uşşâkîleri hakkında bir parça bilgi sahibiyiz ki ona da yerinde temas ettik.

Netîce olarak söylemek gerekirse Bursa Uşşâkîlerinin birbirinden farklı beş dönem halinde Bursa tasavvuf kültürü içerisinde yer aldıkları ve şehrin mânevî ve ilmî atmosferinin oluşumunda diğer hâkim tarikatler kadar olmasa da belirli bir oranda katkıda buldukları anlaşılmaktadır

⁸⁴ Mehmed Şemseddin, *a.g.e.*, s. 437-438.

⁸⁵ Mustafa Kara, *a.g.e.*, (ek).